

PARTIUMI FÜZETEK 15.

**MEZŐTELEGD
ISKOLATÖRTÉNETE**

Kupán Árpád

**MEZŐTELEGD
ISKOLATÖRTÉNETE**

Kiadja
a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság,
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
és a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség
2000

Szövegkorrektúra:

Mihálka Magdolna

Számítógépes szerkesztés:

Fórizs Edit

A sorozatot szerkeszti:

Dukrét Géza

A címlapon:

Az iskola központi székháza

A hátlapon:

A volt Telegdi-kastély épülete,
1945–48 között magyar nyelvű gimnázium

ELŐSZÓ

Miért írtam iskolatörténetet?

Harminchat éve tanítok a mezőtelegi iskolában, s hosszú évek során ha nem is állandóan és rendszeresen, de gyűjtöttem a község múltjára vonatkozó adatokat, forrásokat, hogy felhasználhassam mint helytörténeti adalékot a történelemórára. Mikor ehhez az iskolához kerültem már kéttagozatos, kétnyelvű volt, de még a magyar tagozat volt a népesebb, az erősebb. Ahogy teltek az évek egyre gazdagodott ismeretem tárháza a község múltjáról, s közben látnom kellett, hogy szűkül be a jelen, hogyan sorvad számbelileg a magyar lakosság, s vele együtt a magyar nyelvű oktatás is. Próbáltunk tenni ellene a magunk szerény eszközeivel, de a folyamatot nem lehetett leállítani. Ha már a jelent nem sikerült megváltoztatni legalább azt szeretnénk megakadályozni, hogy mások ezt tegyék múltunkkal. Ezt viszont csak akkor érhetjük el, ha minél szélesebb körben tesszük közkinccsé, ismertté múltunk tényeit.

E dolgozatban is szeretném bemutatni milyen gazdag múltú nemcsak községünk, hanem a helybeli magyar nyelvű oktatás is. Ugyanakkor érzékeltetni akartam, hogyan sorvadt el ez az oktatás az utóbbi 80 évben, miközben megváltozott a lakosság etnikai összetétele is. Az egykor majdnem tiszta magyar lakosságú helységben ma már az arányuk csupán 33% – de a magyarul tanuló gyerekek aránya csupán 17,4%.

Nem az okokat kerestem, magyarázatot sem próbáltam adni, csupán a száraz adatokat, tényeket soroltam fel. Így szeretném felhívni a figyelmet az „elcsángosodás” veszélyére, amely az utolsó előtti szakasz

a teljes eltűnés, a felszámolódás előtt. Ha ez a figyelmeztetés nem is tudja megállítani a folyamatot, legalább a múltunk emlékét őrizzük meg, ne tűnjön el minden nyomtalanul. Túl pesszimista ez a megfogalmazás, de a sorok mögött az a titkos remény húzódik meg, hogy talán még fel lehet ébreszteni az emberekben a felelősségtudatot és a bizakodást, hogy a folyamat megállítható, sőt visszafordítható is lehet. Ugyanakkor szeretném, ha példámat mások is követnék, s minél több iskolatörténet látna napvilágot, ezzel is érvet szolgáltatva a magyar anyanyelvű oktatás fenntartásáért és fejlesztéséért folytatott harcunkhoz.

Mezőtelegd, 2000. július

Kupán Árpád

Egy gazdag múltú bihari település MEZŐTELEGD ISKOLATÖRTÉNETE

Mezőtelegd Bihar megye közepén, a Rév–Báród fennsík nyugati részén, a Sebes-Körös völgyében, a folyó és a Nagyvárad–Kolozsvár vasútvonal között fekszik. Szomszédságában északon a Réz-hegység egyik vonulata, délen a Királyerdő nyugati nyúlványa húzódik. A helységen átmenő, az Alföldet Erdéllyel összekötő út stratégiai fontosságú és kereskedelmi szempontból is nagy jelentőséggel bír, már évezredek óta.

Mezőtelegd története az őskorra vezethető vissza, néhány régészeti lelet, valamint görög és római kori pénzlelet utal erre, de szakszerű régészeti feltárások a helységben nem voltak. Jakó Zsigmond neves kolozsvári történész szerint Telegd keletkezése a 11. századra tehető, „megülői az Erdély felé nyomuló királyi népek lehettek”,¹ Györffy György szerint számos érv hozható fel a székelyek egy részének hajdani, 10. századi bihari–telegdi itt lakása mellett.² Talán így magyarázható, hogy a 13. században „telegdi székelyek” gyűjtőnévvel illették a későbbi Maros, Udvarhely, Csík, Kászon és Gyergyó székek lakóit. Újabban Benkő Elek azon a véleményen van, hogy különösen az udvarhelyszéki székelyek egy része az ottani letelepítés előtt Biharban lakott, jó néhány párhuzamos, szinte azonos helynevet hozva fel bizonyítéknak. Hangsúlyozza viszont, hogy a telegdi székelyek és Mezőtelegd összekapcsolásából még nem következik, hogy a telegdi főesperesség teljes népét csupán Mezőtelegd környékéről, a Sebes-Körös völgyéből telepítették Kelet-Erdélybe, hisz a főesperesség kiterjedése többszörösen meghaladja a fenti területet.³

Telegd nevét írásban először egy 1256. évi oklevél említi.⁴ E szerint a települést már a tatárjárás előtt, ősidőktől (ad antiquo) a Csanád nemzetség birtokolta, de 1242 után a Geregye nembeli Pál ispán elfoglalta. 1256-ban az említett oklevéllel IV. Béla visszaadta a Csanád nembeli Pongrác fiának, aki alapítója lett a Telegdi család ágainak, a helységről nevezve magukat.

1308-ból van írásos bizonyíték arra, hogy Telegd vámjoggal is rendelkezett. Ezt a vámjogot Telegdi Miklós kapta a királytól a

trencsényi Csák Máté elleni, a Tarca folyó menti csatában tanúsított vitézségéért.⁵ Ekkor még a telegdi vám egy dénár és egy darab só volt, de 1312-ben a király új díjszabást rendelt el, éspedig minden, Erdélybe sóért menő üres kocsiért 2 báni dénárt és 4 darab sót, minden megrakott, úgynevezett mázsa-szekérért 1/4 márkát, egy vég Ypres-i és Tornai posztóért egy-egy pondust, egy hordó borért vagy egy eladó lóért egy-egy pondust, egy ökörért egy báni dénárt, kisebb állatokért egy dénárt kellett fizetni.⁶ Mindez a település jelentőségét bizonyítja, valamint az a tény is, hogy Telegdi Csanád ferences kolostort alapított itt⁷, s egyes feltételezések szerint ez egy azelőtti apátság romjaira épült.

1503-ban helységünket már mezővárosként említik.⁸ A település rangját csak emelte az 1504–1507 között későgótikus stílusban átépített templom, amely ma is Telegd büszkesége a református keresztyének birtokában. A templom újjáépíttetője Telegdi István királyi tárnokmester volt, aki ugyanakkor a telegdi várat is megerősítette.⁹

Egy 1561-es birtokper során keletkezett osztálylevélből¹⁰ kitűnik, hogy helységünknek ekkor már igazi mezővárosi jellege volt. A falakkal körülvett, tornyokkal megerősített várban a következő épületek állhattak: a két részből álló plébániaház (mindkét rész külön udvarral és kerttel) a templom, temetőudvarral és temetőkerttel, a kastély közelében álló emeletes toronnyal, a ferencesek kolostora, az **iskola és kertje**, több gazdasági épület, valamint a szolgák-szolgálók lakásai.

Ez az oklevél az első írásos tanúsítványa a telegdi iskola, az oktatás létezésének, és már ez az 1561-es dátum is tiszteletet parancsoló egy vidéki település viszonylatában. Nem sok hasonló nagyságú és

jelentőségű hazai település büszkélkedhet a helyi oktatás ilyen korai kezdeteivel.

Jelenleg még feltárássra vár annak megállapítása, hogy mikor is alapíthatták Telegden az iskolát, de minden valószínűség szerint jóval az 1561-es említése előtt, hisz ez az osztálylevél egy „**régi oskolaház**”-ról beszél. Köztudott, hogy a Telegdi-család nagy pártolója volt a tudományoknak, ők maguk is nagy gondot fordítottak a saját képzésükre. 1471-ben Telegdi Benedek és Miklós (V.) a bécsi egyetemen tanulnak.¹¹ Egy másik Telegdi Miklós (VI.) pedig oly nevet vív ki magának a tudományok pártolásában, hogy 1575-ben Teodorius Beza, a genfi egyetem hírneves igazgatója az ekkor kiadott művét neki ajánlja.¹²

A telegdi iskola első, név szerint ismert tanítója 1574-ből Temesvári István, akiről tudjuk, hogy iskoláit Kolozsváron végezte. Neve azért maradt fenn az utókorra, mert itteni skólamestersége idején megverselte a kenyérmezei csata lefolyását, s művét Heltai Gáspár 1574-ben kinyomtatta.¹³ Különb en ekkor már Telegden is tért nyert a reformáció, a szerzetesek végképp elköltöztek, s Telegdi Miklós birtokaira a reformáció embereit telepíti le. A reformáció köztudottan nagy lendületet adott az oktatás fejlődésének, s ekkor erősödhetett meg a telegdi iskola is.

A 17. század közepétől a Debreceni Kollégium rendkívül jelentős szerepet játszott a református felekezeti oktatás kiépítésében.¹⁴ A nagyobb, gazdagabb településeken partikulákat (kihelyezett főiskolákat) létesítettek, a kisebb mezővárosokba és nagyobb falvakba rektorokat (iskolamestereket) küldtek. 1640 és 1670 között már 99 ilyen partikula volt országszerte és összesen 151 rektoria. E zűrzavaros, háborús korban az iskolák közül a legtöbb rövidebb vagy hosszabb ideig szünetelt, vagy elpusztult, de Telegden folyamatosan létezett. A 18. században újjászervezték az iskolákat, ekkor újból 60-ra nő a partikulák száma, a rektoriáké pedig 107-re, s köztük szerepel Telegd is. Egy 1757-es feljegyzés arról tudósít, hogy a Debreceni Kollégiumból diákokat küldenek 49 helységbe alamizsnabor gyűjtésére, s a felsorolt helységek között Telegd is megtalálható.

Ebben az időben napi négyórás tanítás folyt a rektoriákban és az élő szóbeli szabatos előadás mellett az írásbeli szabatos fogalmazásra is

hangsúlyt fektettek, egy óra volt írásbeli dolgozatokra és a III. osztálytól grammatikát is tanítottak a tanítók (ludirectores).

A magyar protestáns iskoláztatás sajátos intézménye volt a vidéki rektorkodás és preceptorkodás. A Tiszántúlon, így Bihar megye református községeiben, illetve iskoláiban ez abban nyilvánult meg, hogy a Debreceni Kollégiumból, az anyaiskolából a nagyobb tanulók közül a legkiválóbbakat azzal bízták meg, hogy a kijelölt vidéki egyházban szervezzék meg az iskolát, és ha már van, lássák el a tanítást. Az ilyen iskolában egyedül dolgozó vagy több tanító társának munkáját irányító tanító neve rektor volt, az alacsonyabb osztályt vezető, vagy a lányokat oktató tanítót pedig preceptornak hívták. A rektor és a preceptor vidéki tanítóskodása idején is az anyaiskola növendéke maradt, s munkáját a kollégium megbízott tanárai ellenőrizték. Megbízásuk általában három évre szólt, s ennek leteltével visszatértek az anyaiskolába tanulmányaik folytatására, a papi képzettség elnyerésére. Valószínű, hogy egyesek mégis megmaradtak tanítónak, megnősültek s letelepedtek az illető helységben, így biztosítva a nagyobb folytonosságot az iskola működésében.

Az első pontos és megbízható adat a telegdi iskoláról a Mária Terézia által 1769-ben elrendelt és 1770–1771-ben elvégzett Országos összeírás a népiskolák állapotáról című dokumentumban található. Az összeírás anyagát a Magyar Országos Levéltár őrzi a következő jelzet alatt: Helytartótanácsi Levéltár C 39, Acta fundationali Lad. E 63–69 cs. A Bihar megyére vonatkozó adatok a 68. csomóban találhatóak. Az összeírás feltünteti az iskolamester nevét, szolgálati idejét, javadal-mazását, képzettségét, a tanulók számát, vallását, a tanított tantárgyakat, tanítási módszereket. Ebben az összeírásban Telegdről a következőket jegyezték fel: Mezőtelegd jogállása mezőváros, lakosságának száma 1555, iskoláinak száma 2, felekezeti jellege református és római katolikus, tanítási nyelvük magyar. A református iskola „emberemlékezet” óta létezik, tanított tantárgyak olvasás, írás, számtan, hittan, a tanító neve Csanádi Sándor, a tanulók száma 45. A római katolikus iskolát 1759-ben alapították, olvasást, írást, hittant tanítanak, a tanító neve Kovács János, a tanulók száma 8.¹⁵

A két iskola tanulólétszáma meglehetősen alacsony, különösen, ha összevetjük egy nem sokkal későbbi népszámlálási adatokkal. Az 1784–

1787-es első magyarországi népszámlálási adatai szerint ebben az időben Telegden 392 család élt, az 1–12 év közötti gyermekek száma 236 volt. Ha ehhez még hozzávetjük, hogy 57 nemes, 19 polgár, 13 paraszt, 18 paraszt és polgár özvegye volt a 340 zsellér mellett, megállapíthatjuk, hogy elég nagy volt a tehetősebb családok száma, akik iskolába járathatták volna gyerekeiket, nagyobb számban, mint az az 1770–71-es összeírás adataiból kitűnik.¹⁶

Az összeírás nem tüntet fel a református iskolánál külön fiú- és leányiskolát, pedig más adatok világosan utalnak ezek külön létezésére. Egy 1773-as egyházi számadás szerint zindelyezik mind a fiú-, mind a leányiskolát, 160 forint kiadás volt rá. Az iskolák fő támogatói a helybeli református földesurak voltak, elsősorban a Telegdi-család, feltehetően Telegdi Miklós volt a fiúiskola megalapítója. A Telegdi-család mellett az Ugrai-család is kitént az iskola támogatásában. Egy 1774. május 3-án keltezett végrendelet is tanúskodik erről, melyben Ugrai Sándor a „Telegdi Fiu gyermekek oskolájára” egy telket testál. 1783. január 6-án Ugrai Mihályné Lónyai Eszter szintén végrendeletileg gyarapítja az iskola telkét.¹⁷ Az eklézsia iskolái a legrégebb időkből a Telegdiek kastélyától keletre eső területen voltak, s telkeik a régi várfalig terjedtek. A tanítók neveit illetőleg csak a 18. század közepétől vannak adataink. A Mária Terézia korabeli összeírásban szereplő Csanádi Sándoron kívül az egyházi jegyzőkönyvekben előforduló nevek Molnár András, Sós János, Sámbekei János. Az utóbbiról megtudjuk, hogy részeges, de jóhangú ember, a gyermekeket több hangra tanítja, amit az eklézsia megtilt neki, csak tenort taníthat. Lányiskolai tanítók, akiknek a neve fennmaradt az utókorra: Szilágyi János és Pataki János.

A fiúiskola tanítójának, a rektornak vagy későbbi megnevezése szerint iskolamesternek a tanításon kívül kántori teendőket is kellett végeznie. Fizetése egy 1780-as díjlevél szerint: 50 magyar forint, faváltság 5 váltó forint, hét köből búza, az „egész-béresektől” két garas, a „fél-béresektől” egy garas, minden elébe járó gyermektől egy kanta bor vagy egy márvás, tandíj a kánon szerint. A leánytanító (preceptor) alacsonyabb képzettségű volt, ennek megfelelően munkája és fizetése is kevesebb. ez a következőkből állott: 40 magyar forint, hat köből búza, faváltság, minden gyermektől egy nyári csirke, tandíj a kánon szerint. 1788-ban már annyira rozoga a leányiskola, hogy Kiss Ferencné házáat veszik meg, és oda viszik át az iskolát.¹⁸

A 19. század első feléből már pontos adatok találhatóak a Debreceni Kollégium irattárában a telegdi református iskoláról is. A tanítók nevei megtalálhatók a kimenő diákok lajstromában, valamint az egyházlátogatási iratokban, jegyzőkönyvekben, ahol az egyház ingatlan és ingó vagyainak összeírása és a tanítók díjlevele is megtalálható, és az ún. visitationalis tabellákban is.¹⁹

Az 1801–1847 közötti időszakban továbbra is fennmaradt a rektorság és preceptorok intézménye és tovább él az az elv, hogy a tanítószék a lelkészség előiskolája. Mégis ebben az időben már a rektorok 30–40%-a, a preceptorok több mint 50%-a az alkalmazás lejáta után nem a kollégiumba ment vissza, hanem egy másik községben vállalt rektorságot vagy preceptorságot. Ugyanakkor jelentős változás következik be, megkezdődik a kollégiumban a pedagógia tanítása, sőt 1825-ben már pedagógiai tanszéket létesítenek, melynek vezetésével a nagyváradi rektort, Zákány Józsefet bízták meg. Ettől kezdve a tanításra kimenő diákoknak vallás, mennyiségtan, geometria, mechanika, rajz, pedagógia és ének tantárgyakat tanítottak, így lényegesen jobban képzett tanítókat adtak az iskoláknak. 1838-ban tervezet születik a tanár és tanítóképzés megoldására szemináriumok szervezésével, de ez csak 1849 után valósul meg Debrecenben, ami lemaradást jelentett az ekkor már működő egri tanítóképzéshez viszonyítva.

A kollégium levéltári anyagából a kimenő diákok lajstromában, az egyházlátogatási iratokban, a visitationalis tabellákban az alábbi adatok olvashatók a telegdi református iskoláról az 1800–1847 közötti időszakban:

„A Ref. Szent Eklézia ingó és ingatlan javainak conscriptiója: 1808-ban:

Van egy Oskolánk a Fiú gyermekeink számára, melyet 1791-ik esztendőben építettünk kőből, fából. Ezen Curián vagyon még egy kevés veteményes kertünk is, az Oscala Rector számára.

A tanuló leányaink számára nemesi jussal bíró Parochiális épület nintsen és 1791-ben sem volt, hanem hol egy, hol más uraság vett, hol egy, hol más helyen különféle áron helyet tanuló leányaink számára, nevezetesen most az az épület, melyben kellene a régebbi mód szerint leányainknak tanulni.”

Az 1801–1847 közötti tanulólétszámot, a tanítók neveit és munkájuk értékelését az alábbi táblázatba foglaltuk össze:

Év	Tanulók létszáma		Rektor neve (fiúk tanítója)	Preceptor neve (lányok tanítója)	Miképpen tanít
	fiúk	lányok			
1801-2	43	36	Kalmár Lajos	Szabó Imre	jól – jól
1803-4	84	46	Romp Sámuel	Szabó Imre	jól – jól
1804-5	51	35	Romp Sámuel	Szabó Imre	jól – megintódott
1806-7	52	39	Romp Sámuel	Török Lajos	jól – jól
1807-18	36	39	Mányi János	Püspöki István	jól – jól
1818-22	31	39	Mányi János	Gyulai Sándor	jól – középszerűen
1823	37	37	Luka Ferenc	Gyulai Sándor	jól – középszerűen
1824	39	32	Szabó Lajos	Gyulai Sándor	jól – középszerűen
1825	29	20	Szabó Lajos	Gyulai Sándor	középsz. – középsz.
1826	36	26	Szabó Lajos	Gyulai Sándor	középsz. – középsz.
1828	31	17	Somogyi József	Török Mihály	középsz. – gyengén
1829	31	17	Somogyi József	Török Mihály	középsz. – gyengén
1830	25	15	Kárándi János	Török Mihály	középsz. – gyengén
1837	37	12	Matoltsi Gábor	Benkő István	- - jól
1842	38	22	Csete Mihály	Benkő István	jól - jól
1847	17	8	Csete Mihály	Benkő István	pontosan – jól

1824-ből maradt fent a rektor fizetéséről a díjlevél, amely lényegében szerződés volt, melyben a helység egyházi előljárósága rögzítette a tanító járandóságait. Íme ennek pontos szövege:

„A Ref. Szent Oskola esztendőnként leendő fizetése 1824-ben:

1. A Szent Eklézsiától adódik pénz 120 V. Forint
2. Búza adódik nagy vékával 32.
3. Minden gyermektől 10 itze must.
4. Minden gyermek fizet egy szekér tűzifát.
5. Didactorum a Canon szerint (tandíj az egyházi törvények szerint).
6. Prédikációs halottól 30 kr, énekszóstól 15 kr.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben az iskolaépületek állagának minősítése 1818–1847 között „rongyosak”, „csekély”, „selejtes”, „nyomorult”, „rossz”. A református lakosság száma 1801-ben 991 fő, 1847-ben 746 fő. (Az 1833-as nagy kolerajárvány következménye a lakosság számának ilyen nagy arányú csökkenése).²⁰

A római katolikus iskolában a tanítás közvetlen felügyelete, valamint az iskolával kapcsolatos gyakorlati dolgok (főleg a tanító megválasztása, fizetése, elbocsátása, a javítások, a tanítás anyagi feltételeinek biztosítása) a kezdetektől 1869-ig bizonyára a lelkészre és az egyház vezetésére tartozott. 1834-ben új épületet emeltek a kántor és az iskola számára, ahol az iskolának kertje is volt. 1869-ben említés történik egy faiskoláról és méhészetről, mely az egyház és az iskola közös tulajdona volt. Csak az 1857–1871 közötti időszakból ismerjük pontosan a tanulók számát és a tanított tantárgyakat.²¹ Az elemi iskolának csak három osztálya volt.

Létezett egy ún. kezdő osztály is, melynek tanulóit időnként az első osztályhoz számították, máskor külön tüntették fel, amint ezt a következő táblázat mutatja:

Tanév	Osztályok				Kimaradt	Összes
	Kezdő	I.	II.	III.		
1857–58	15	7	–	8	9	39
1858–59	–	10	6	4	–	20
1859–60	–	3	3	8	5	19
1860–61	–	10	3	5	–	18
1861–62		9	6	2	2	19
1862–63	10	5	7	2	9	33
1863–64	4	7	4	5	1	21
1864–65	19	5	5	3	5	36
1865–66	21	4	7	2	5	39
1866–67	15	6	5	5	5	36
1867–68	21	7	4	8	2	42
1867–69	26	12	5	7	–	38
1869–70	–	11	7	12	–	30
1870–71	–	9	7	5	–	21

1859/60 kaveri

III Ophaly

1 a. Puvaini Lasipur jela dot jela jela jela oleini. ely yyyyy
 2 Gergely Agoston jela jela ely. ely yyyyy. köp köp
 3. Raff János jela jela jela ely ely jo. ely köp
 4. Lányi László jela jela jo. ely jo. jo. ely köp
 5. József Sándor jela jo. ely yyy. köp köp ely yyyyy.
 6. Juttai Károly jela jela jela jela jela jela jela jo.
 7. Pálfi Anna köp köp yyy yyy ely ely jo. köp
 8. Fülöp János köp köp ely ely köp ely ely jo.

II Ophaly

9. Popovics Anna jela jela = = jo jo = köp
 10. Gergely László yyy yyy = = yyy ely = yyy
 11. Puvaini Anna ely ely = = ely yyy = ely

I Ophaly

12. Fülöp János ely ely = = yyy yyy = yyy
 13. József László ely ely = = ely jo = yyy
 14. János Vilma ely yyy = = ely ely = yyy

Tulaukinta

15. Jall Katalin
 16. Jall János
 17. Katalin János
 18. János Anna
 19. János Katalin

Merilöylyt elmistä kukaan Aug 12 1860
 Wigner Anna kirjuri

Üzem kimutatai 1866. évi kassakönyve

III^{ik} fejelet.

<p>1. Bognar Sándor jels jels jels jels jels jels je elyji je</p> <p>2. Csikány Sándor jels jels je je ely je je je elyjan</p> <p>3. Szegely György je je ely je ely ely ely je könyv</p> <p>4. Szegely Sándor gyng ely köny ely gyng köny ely je könyv</p> <p>5. Kálcse Irma gyng ely gyng gyng gyng gyng köny ely ely</p>	<p>6. Csikány Sándor jels jels = = = je je jels ely</p> <p>7. Kallay György je je = = = je ely ely ely</p> <p>8. György Károly gyng gyng = = = gyng gyng gy könyv</p>
---	---

II^{ik} fejelet.

<p>9. János János jels jels = = = jels je jels je</p> <p>10. Bognar János je jels = = = je ely je ely</p> <p>11. János György je jels = = = jels jels je je</p> <p>12. György György ely je = = = gyng ely je ely</p> <p>13. György János je je = = = je ely je ely</p> <p>14. János János ely ely = = = gyng gyng ely ely</p> <p>15. Károly János Gyula je jels = = = je je je je</p> <p>16. János János gyng ely = = = köny ely ely ely</p> <p>17. János János je je = = = je je je je</p> <p>18. János János ely je = = = je je je je</p>	<p>19. János János je je = = = je je je je</p>
--	--

aug 19^{ik} 1866.

Wagner János
kassai

da 1861's Lomorie

Epe iwa kwei Tolaga ni si iany iandivalek Hiyaraka

No. Man	a'gyamuel name	a'gyamuel		Kulik Pasi	Pai's Mata?	Gore No.
		militer ada naya	jata ada			
1	Radiang Sama	1810. Apr 2	11 caci	Pakawyal	manjar	
2	Kamini Sator	1851. Apr 6	0 -	Pindorobom	ora	
3	Sala Jorif	1851. Jul 26	10 -	Jak Pines	hanyag	
4	Orangin Sator	1851. Jul 12	10 -	Orangin	ora	
5	Makany Pamban	1851. Aug 25	10 -	Angin Pindorobom	ora	
6	Gadaga Wina	1852. Nov 5	9 -	Gadaga Wina	ora	
7	Pindorobom	1852. Aug 4	8 -	Pindorobom	ora	
8	Pindorobom	1853. Apr 29	8 -	Pindorobom	ora	
9	Pindorobom	1854. Apr 2	7 -	Pindorobom	ora	
10	Pindorobom	1854. Jul 22	7 -	Pindorobom	ora	
11	Pindorobom	1854. Jul 15	5 -	Pindorobom	ora	
12	Pindorobom	1854. Jul 5	5 -	Pindorobom	ora	
13	Pindorobom	1855. Apr 18	5 -	Pindorobom	ora	
14	Pindorobom	1855. May 30	5 -	Pindorobom	ora	
15	Pindorobom	1855. Apr 6	7 -	Pindorobom	ora	
16	Pindorobom	1856. Jan 25	6 -	Pindorobom	ora	
17	Pindorobom	1856. Apr 12	6 -	Pindorobom	ora	
18	Pindorobom	1856. Apr 14	6 -	Pindorobom	ora	
19	Pindorobom	1857 -	11 caci	Pindorobom	ora	
20	Pindorobom	Juni	7 -	Pindorobom	ora	
21	Pindorobom	-	7 -	Pindorobom	ora	
22	Pindorobom	-	7 -	Pindorobom	ora	
23	Pindorobom	-	7 -	Pindorobom	ora	
24	Pindorobom	-	7 -	Pindorobom	ora	
25	Pindorobom	-	7 -	Pindorobom	ora	
26	Pindorobom	-	6 -	Pindorobom	ora	
27	Pindorobom	-	5 -	Pindorobom	ora	
28	Pindorobom	-	7 -	Pindorobom	ora	

1876 dik. in Apurcheho 12 dik. in
 Herleska Gyulaniak ar 1864 dik. in ot
 solo beranyerang kearah latta
 2 Dirany jampul ar 1865 ^{Siwa} Lora or Laja
 tanimol a beranyerang hialatun ^{Lama}
 ayu 16 ar 1874 ^{Kaaka Nagu Jang}

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14

'Ternito' iskola kontulak ar 1874 caranten

No	Perseorua	Arulu or	hong	map	Caruul
1	Schickelberg	1858	aril	26	11 was 10 hana 9 was
2	Vaaraik	1858	junio	17	11 was 10 hana 9 was
3	Wanar	1858	ma	22	11 was 10 hana 9 was
'Ternito' iskola kontulak					
1	Schickelberg	1859	junio	7	11 was 10 hana 9 was
2	Tullman	1859	feb	14	11 was 10 hana 9 was
3	Turbes	1859	junio	18	11 was 10 hana 9 was
4	Fabo	1859	junio	26	11 was 10 hana 9 was
5	Sirsi	1859	ma	16	11 was 10 hana 9 was
6	Hassan	1859	april	29	11 was 10 hana 9 was
7	Vandaf	1859	junio	13	11 was 10 hana 9 was
8	Singap	1860	ma	16	11 was 10 hana 9 was
9	Kamus	1860	ma	26	11 was 10 hana 9 was
10	Kaggari	1860	ma	1	11 was 10 hana 9 was
11	Singap	1861	feb	18	11 was 10 hana 9 was
12	Kendaf	1861	april	24	11 was 10 hana 9 was
13	Selen	1862	feb	21	11 was 10 hana 9 was
14	Lapost	1862	ma	19	11 was 10 hana 9 was

Az egyes tanévek tanulólétszámában előforduló eltéréseket az magyarázza, hogy ebben az iskolában szinte minden évben találni egy-két környékbeli római katolikus vagy egy-két helybeli izraelita gyereket is, azonkívül gyakran előfordulhatott, hogy az új tanévben már nem írárták be szülei a felsőbb osztályba gyerekeiket. A kezdő osztályok és az első osztályok létszáma közötti eltérés részben annak tulajdonítható, hogy az előbbiben több korosztály járhatott, részben pedig nem minden gyerek folytatta tovább a tanulmányait. Végül az utolsó megjegyzés: az összes rovatban az iskolába beírt tanulók létszámát tüntettük fel.

A tantárgyak évenkénti változását vagy állandóságát a következő felsorolás jelzi:

1. Hittan 1857–58 – 1870–71
2. Ó- és Újszövetség 1857–58
3. Szenttörténet 1870–71
4. Bibliatörténelem 1860–61
5. Egyházi szertartás 1867–1871
6. Magyar olvasás-írás 1857–1858 – 1870–71
7. Magyar nyelvtan 1862–63, 1865–66 – 1869–70
8. Német olvasás-írás 1857–58 – 1858–59
9. Számтан 1857–58 – 1870–71
10. Földrajz 1857–58 – 1870–71
11. Magyarország földrajza 1858–59
12. Magyarország történelme 1860–61, 1865–66, 1870–71
13. Egyházi éneklés 1857–58, 1859–1860
14. Erkölcös vers 1860–61 – 1870–71
15. Viselet 1857–58 – 1858–59
16. Erkölcsei viselet 1859–60 – 1870–71
17. Természetráaj 1870–71

A tanulmányi eredmények minősítése: jeles, jó, elégséges, közepes, gyenge. A tanító minden gyermek viselkedését, egész magatartását minősítette. Íme néhány ilyen érdekesebb észrevétel: lomhás, jámbor, hanyag, kószáló, lármás, nehéz felfogású, füle kissé hibás, rest, makacs, fürgenc, csevegő, akaratos, virgonc, pajkos, rossz, erkölcstelen rossz, helytelen csacska, helytelen, engedetlen, lomha.

Lehet, hogy pontos időbeosztással tartották a tanórákat, bár ez a tanítótól függött. Mindenesetre az iskolában volt óra is, 1867-ben Kállai Károly faliorát, 1888-ban Szabó István „kereskedőórát” ajándékozott

az iskolának. 1871-ig minden csütörtökön iskolaszüneti nap volt, majd 1871 februárjától péntekre tették át, mert ilyenkor hetivásár lévén, a gyermekek úgy sem igen mentek iskolába. Ugyancsak 1871-ben az iskolaszék bevezette a vasárnapi iskolát, vasárnap és ünnepnapokon mise előtt 9–10 óra között, délután 2–3 óra között kellett jelen lenni a gyermekeknek az iskolában.

A római katolikus tanítókat az 1850-es években, nem tudjuk meddig, a Körös kerületi tanodák felügyelője, az esperes ellenőrizte és évente „szokott iskolai tanácskozmányt” tartottak Nagyváradon. Úgy tűnik, ezeken a „továbbképzőkön” a tanítóknak be kellett mutatniuk egy írásbeli dolgozatot arról, hogyan tanítják az egyes tantárgyakat a gyakorlatban 1858-ban a kerületi felügyelő elismerte, hogy „az elemi tanítói karnak” általában hiányoznak a kellő segédforrást nyújtó könyvei, ezért a tanítók szabad választására bízta, hogy mely tantárgyból kívánnak „értekezetet” írni, amint segédforrásaik és saját tapasztalataik engedik. Emellett a „fejbeli számadásra egy könnyen fölfogható kulcs alapos kidolgozatját” is kéri a tanítóktól.

1869-ben megalakult az iskolaszék és ettől kezdve az iskola államosításáig erre a szervezetre (esetleg az egyházközségi tanácsal együtt) hárult a tanítás közvetlen felügyelete. Az iskolaszéknek volt egy egyházi elnöke, a plébános-esperes és egy világi elnöke. A jegyzője általában a tanító volt.

A római katolikus iskoláról szólva fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy közel két évszázados működése során végig megtartotta felekezeti jellegét, és a szűkös anyagi lehetőségei ellenére fentmaradt 1868 után is, amikor nagy nyomás nehezedett rájuk, hogy engedjék át a teret a szerveződő állami oktatásnak. Ebben nagy érdeme volt Szabó László plébánosnak, aki 1869-ben meggyőzte az egyházközségi tanácsot és az iskolaszéket, hogy tanodájukat meg kell tartaniuk, hiszen a „közös” iskolában nem nevelhetik többé katolikus szellemben a gyermekeket. A „közös” nyilván az állami iskolát jelenti. Érdekes, hogy az iskolaszék világi elnöke, gr. Haller Sándor a közös iskola híve volt, és mivel ebben a kérdésben nem értett egyet a lelkésszel, le is mondott. Az idő Szabó plébánost igazolta, hiszen nem jártak úgy, mint a reformátusok, akik 1885-ben átadták felekezeti iskolájukat az államnak és e lépésnek végzetes következményei lettek a világháború után bekövetkezett impériumváltozás során.²²

A múlt század végi általános oktatási helyzetről képet kaphatunk a Mezőtelegdi szakasz (szolgabíróság) 1873. június 13-i, illetve szeptember 2-i jelentéseiből, melyeket Bihar vármegye alispánjának, illetve a Megyei Bizottságnak küldött a szakasz területén lévő községek iskoláinak helyzetéről. A jelentésből kiderül, hogy a szakaszhoz tartozó 32 helységről csak nyolcban volt rendszeresen működő iskola, négy helységben létezett iskolaépület, de nem volt tanítójuk, és háromban akkor épült iskola. A helyzet pontosításához megjegyzendő, hogy a nyolc működő iskolából öt volt református és egy katolikus felekezeti iskola, és csak kettő volt görögkeleti – román tannyelvű. A tanítóhiány miatt nem működő vagy éppen épülő iskolák mindegyike görögkeleti volt. Az iskola nélküli községek (a valóságban nagy többségük apró, szétszórt domb- vagy hegyvidéki település) szinte kivétel nélkül túlnyomó többségben román lakosságú volt.²³

E helyzet elemzése, az okok feltárása nem célja e dolgozatnak, ezért csupán utalunk egyes tényekre, melyek előidézték. Még 1813-ban a bécsi császári kancellária utasítást küldött Bihar megye vezetőinek, hogy létesítsenek román nyelvű iskolákat a megye azon helységeiben, ahol román lakosság él többségben. A rendeleteket nem hajtották végre! Lehet, hogy ez nemcsak a helyi előjárók közömbösségén vagy ellenállásán múlt, hanem a helyi román lakosság szervezetlenségén, nemtörődömiségén és szegénységén is. Pedig 1868-ban életbe lépett a 38. számú népnevelési törvény, amely igazán korszerű, és a nemzetiségek irányába jó szándékú reformot indított el, s mégis ez volt a helyzet a Mezőtelegdi szolgabíróság számos településén. Az említett törvény 35. paragrafusa előírta, hogy ott, ahol a községnek vagyona nincsen, az iskolák építéséhez és fenntartásához minden egyes adózó 5 százalékos iskolai adóval járuljon hozzá. Viszont ebből az 5 százalékból egy szegény és kis lélekszámú faluban igen kevés összeg gyűlhetett össze.

Visszatérve a Mezőtelegdre vonatkozó kérdésekre, az 1885-ben a reform, felekezeti iskolából állami iskolává lett intézmény tevékenységének kezdeti éveiről egészen a század végéig nincsenek adataink. A felekezeti iskola megszűnését több tényező idézte elő. Sass Kálmán magyarázata szerint főleg a hívek egyháztalan magatartása okozta. „A hívek nem akarnak áldozni az iskoláért, az urak nem, fizetik a tanítót, gyermekeiket magánúton tanítatják. Az egyház kölcsön adott pénzei az 1816-i devalváció folytán nagyjából megsemmisültek, a

hívek nem fizették vissza valorizációs értékben. A faji és felekezeti arányszám mérlege megbillent a magyar református ősi lakosok rovására, és a község vezetősége sem támogatta már a református iskolát.²⁴

Az állami iskola létrehozása után a katolikusokat is kötelezték – jogtalanul – iskolai adó fizetésére, holott ők maguk tartották fenn saját iskolájukat, a tanítót is az egyház fizette, és a szülők ezt tandíjfizetéssel egészítették ki. Végül a lelkész kérésére a község és az állami iskola gondnoksága elengedte a katolikusoknak az 5 százalékos adót, de az 1885–86. évi illeték az állami iskolánál maradt, az 1887. évit visszaadták.

Az 1891–92-es tanévben eltörölték a katolikus szülők által saját iskolájuknak fizetett 3 forintos tandíjat. A tanítónak a lelkész kieszközölt az egyházmegyétől 60 forint fizetést, tűzifára 30 forintot, valamint 23 forintot az 1891–92-es tandíj második felének kárpótlásáért. Talán ez időtől kezdte fizetni az állam a felekezeti tanítókat. Csak annyit tudunk biztosan, hogy Tiner József 1913-ban az állandó segély felemelése folytán a III. fizetési osztály III. fokozatába került, és 1400 koronát kapott évente. Ebből évi 733 korona a helyi járulékokból származott, ehhez 267 korona államsegély járult. Ez utóbbit emelte fel az állam 1913. január 1-jétől 667 koronára. A nyugdíjalapba évi 28 koronát kellett fizetnie.

A készpénzfizetésen kívül a kántori teendőket is ellátó tanítónak egy bizonyos nagyságú szántó és szőlő használatából is volt bevétele. Az 1857. évi tagosításkor a katolikus egyház 9,5 hold földet kapott, melyből három holdat használt a tanító.

Az egyház szegénysége miatt örökös gond volt az iskola épületének karbantartása vagy megújítása. 1893 júliusa és októbere között lebontották a régi kis tantermet és felépítették az új, tágasabb, világosabb tantermet, új vaskályhával és 18 iskolapaddal „szerelték” fel. Az épület másik felét, a tanítói lakást csak 1897 nyarán tudták átalakítani, szintjét egy méterrel megemelték, hogy az osztályteremmel egy magasságban legyen.

Ezek mellett az iskolaszék állandóan igyekezett a szükséges didaktikai eszközöket beszerezni. Így például 1869-ben Kállai Károly vett egy „világgyólyót” (földgömböt) 14 forintért, Vágner Soma pedig Magyarország nagytérképét 6 forintért. 1887-ben Névény Aurel plébános a következőkkel látta el az iskolát: 40 darab kartonra festett színes-bibliai kép, három új iskolapad, állvánnyal ellátott új számolóábra, iskolai asztal

emelvénnyel (katedra pódiummal) és karosszékkal, könyvtartó szekrény polcokkal és fiókkal, fogas, Bárány-féle olvasótábla vászonra húzva. 1894-ben az állami tanfelügyelőség Bihar vármegye térképét adományozta az iskolának, Bihar vármegye Népművelési Egylete pedig a plébános kérésére a következőkkel látta el a tanodát: egy vasszerkezetű számológép, egy vászonra húzott Magyarország-térkép, egy métermérték tábla, 10 darab színes szemléltető kép. 1904-ben Szmrecsányi megyés püspöktől nyújtót és korlátot, olvasó falitáblákat és természetrajzi képeket kapott az iskola. 1910-ben az egyházmegyei hatóság megrendelte a Szent István Társaságtól az 1907/XXVII t.c. előírt tanszerek első részét, 1913-ban pedig a második részt is. Nem tudjuk, mit tartalmaztak ezek a tanszercsomagok, de feltételezhető, hogy az akkori idők követelményeinek megfelelőek voltak, s így biztosították, hogy a felekezeti iskola ne maradjon le az állami iskoláktól. Ennek a megvalósítását tények bizonyítják, 1889-ben és 1891-ben Sipos Orbán állami tanfelügyelő meglátogatta a telegdi katolikus iskolát és a jegyzőkönyv tanúsága szerint mindkét esetben meg volt elégedve az itt folyó tanítással, sőt a második alkalommal egy-egy ezüst forint jutalmat adott egy fiú és egy leánytanulónak.²⁵

Az alábbiakban felsoroljuk az általunk ismert római katolikus kántortanítók neveit, szolgálati idejük feltüntetésével: Vágner Soma 1857-től, de lehet, hogy azelőtt is, 1870-ben „lelépett”; Sorecz Lajos – 1870. november 6-án elbocsátották; Szabó János 1870–1882; Stéger Géza 1882–1894.²⁶

* * *

A századfordulón Mezőtelegd is a rohamos gazdasági fejlődés útjára lépett, s ebben nagy szerepe volt a vasútállomás felépítésének, amit 1870. szeptember 7-én avattak fel. Utána gombamódra „nőnek ki a földből” az ipari létesítmények az állomás környékén és valóságos gyárnegyed alakult ott ki. A már régebben működő téglagyár mellett ekkor létesült a Satori Mór gipsz-, masztix és műtrágyagyára (1881), Biehn János kátrány- és fedéllemezgyára, Kollár és társa kocsikenőcs- és gépkenőcsgyára, majd a legnagyobb üzem, a Bihar–Szilágyi Olajipari Rt. (kőolaj-finomító – 1893), a fűrészgyár (1903), a vasúti talpfagyár (Telitő, 1906).²⁷ Fellendül a mezőgazdaság is. Telegdi József, a község nagybirtokosa, országgyűlési képviselő a megye egyik legkitűnőbb

mintagazdaságát teremti meg, ami példaképpül szolgált a község többi gazdájának is a korszerű mezőgazdaságra való áttéréshez.²⁸

Ekkor vált Telegd a környék kereskedelmi központjává. A szokásos pénteki hetivásáron kívül nagyobb időközönként marhavásárt, évente egyszer pedig országos vásárt tartottak, de a helybeli boltok, üzletek forgalmának is legalább ilyen nagy jelentősége volt. 1912-ben nyilvántartottak itt két cukorkaárust, egy dohányárust, három fa- és építőanyag-kereskedőt, egy-egy rőfös és rövidáru-kereskedőt, nyolc szatócsot és öt vegyesáru-kereskedőt, négy italmérőt. Kiskereskedelmi szempontból, főleg a zsidó boltosok révén, Telegd olyan szintet ért el, amelyet talán máig sem tudott utolérni.

Ezt az élénk kereskedelmi tevékenységet támogatta az 1896-ban alakult „Mezőtelegdvidéki Takarékpénztár Részvénytársaság”.

A gazdasági fellendülés a lakosság növekedését is maga után vonta, amit az alábbi adatok szemléltetnek:

1880-ban 1383

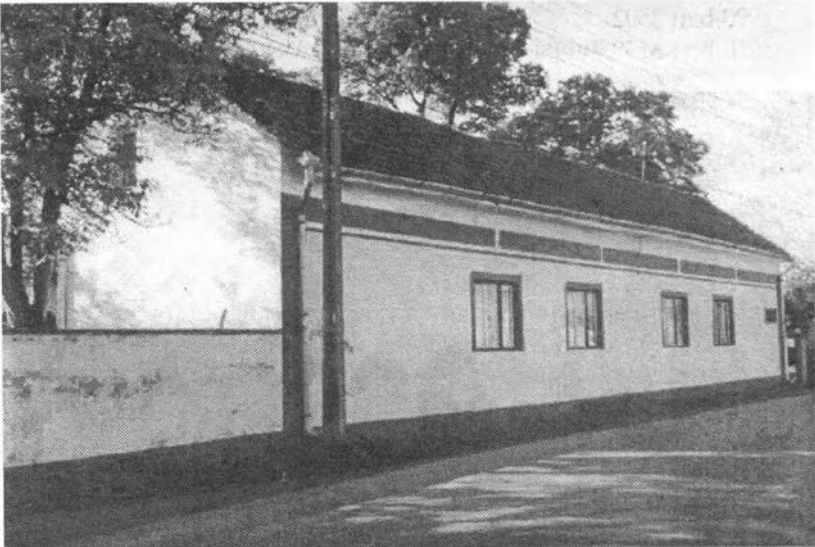
1890-ben 1805

1990-ban 2502

1910-ben 3159.²⁹

A századelőn épült fel az állami iskola épületegyüttese,

...ahol elhelyezést nyert az elemi iskola négy tanterme,
az állami óvoda és az iskolaigazgatói lakás

A növekedés az iskolai népességben is kimutatható, habár kevés és csak hiányos adat áll rendelkezésünkre. A ma fellelhető adatok a következők:³⁰

Az állami elemi fiúiskola és lányiskola tanulóinak létszáma:

1899–1900-as tanév				
Osztály	Fiúk	Lányok	Összes	Ebből g. k.
I.	40	41	81	11
II.	30	25	55	14
III.	28	24	52	7
IV.	19	23	42	7
V.	10	15	25	1
VI.	7	3	10	
Össz.	134	131	265	40

1907–1908-as tanév								
Központi iskola			Gazdasági ismétlő isk.			Gyártelepi isk.		
Osztály	Fiúk- lányok	ebből g. k.	Osztály	Fiúk- lányok	ebből g. k.	Osztály	Fiúk- lányok	ebből g. k.
I.	61	21	I.	48	7	I.	20	2
II.	67	20	II.	25	2	II.	8	1
III.	51	17	III.	17	1	III.	19	1
IV.	23	9	-	-	-	IV.	10	1
V.	22	4	-	-	-	V.	6	-
VI.	10	-	-	-	-	-	-	-
Össz.	234	71	-	90	10	-	63	5

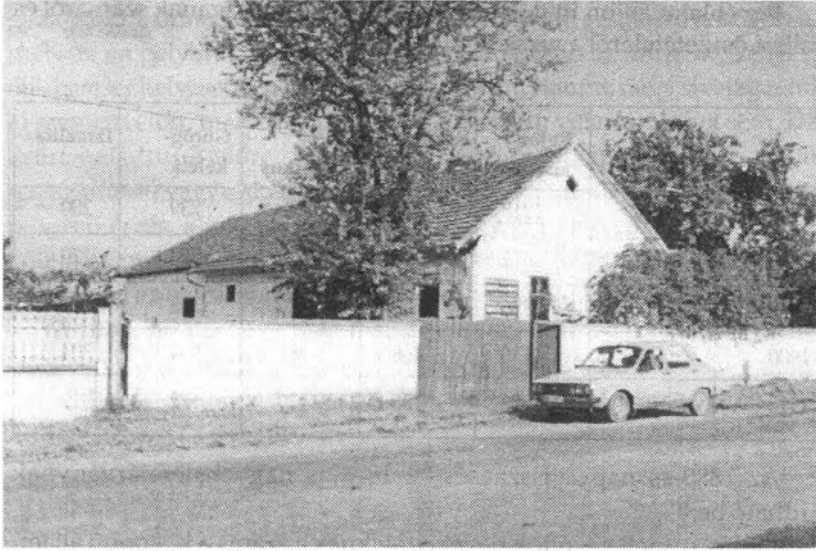
Ehhez jön még a római katolikus iskola tanulóinak létszáma, amely 1899–1900-ban 122, 1907–1908-ban 129 volt, itt viszont nincs adatunk a tanulók osztályok és nemek szerinti megoszlásáról.

Összegezve az állami és a felekezeti iskolák tanulólétszámát, a következő számokat kapjuk:

Az 1899–1900-as tanévben 387 tanuló, az 1907–1908-as tanévben 516. Ezek a számok nem tükrözik a reális helyzetét az iskoláskorú gyermekekre vonatkozóan, csupán azt tartalmazzák, hogy az adott években hányan jártak iskolába. Mégis egy pár következtetés levonható a számadatok figyelmes elemzéséből. Megállapítható, hogy nagyobb arányú az iskolába járó gyerekek száma, mint a 19. század második felében volt (például a katolikus iskolában akkor 30 körüli tanulólétszám volt, és ebben az időszakban 120 fölé emelkedett). Jelentősen megnőtt az iskolába járó leánygyermek száma is. A szülők viszont csak az első három osztály elvégzését tartották fontosnak, a IV. osztálytól rohamosan csökken a tanulólétszám fiúknál, lányoknál egyaránt. Ugyanakkor az 1907–1908-as tanévben már működött egy hároméves gazdasági ismétlőosztály, ahová aránylag nagy számú gyermeket írtattak be szüleik, leányokat nagyobb számban. A gyártelep kialakulása, fejlődése szükségessé tette egy különálló iskola létrehozását, melynek megalakulási évét nem ismerjük, de ekkor már V. osztállyal működik és a 63 tanulót két tanító tanítja.

Az iskolai anyakönyvek és katalógusok nem tüntetik fel a tanulók nemzetiségét, de az anyanyelvét és vallását igen. Így aztán először találunk adatot arról, hogy hány görögkeleti, tehát román tanuló járt a magyar tannyelvű állami iskolába (román tannyelvű állami vagy felekezeti iskola nem lévén). Habár ez az adat sem elég pontos, mert több görögkeleti vallású tanuló szerepel magyar anyanyelvüként, és anélkül, hogy a névelemzés hibájába esnénk, találunk köztük egyáltalán nem román hangzású vezetékneveket, mint például: Nagy, Körözi, Boros, Vakarcs, Fehér, Szűcs, Gönczi, Vas stb.

Elteltekintve ettől a tényről, megállapítható, hogy az 1899–1900-as tanévben a görögkeleti (román) tanulók összlétszáma 14,54%-ot tett ki, míg 1907–1908-ban ez a szám 25,58%-ra emelkedett. Nyilvánvaló, hogy ezek a számok nem tükrözik a lakosság etnikai összetételét, de rávilágítanak arra a folyamatra, amely az iparosítással kezdődött, a későbbi időkben (1919 után) egyre nagyobb mértékeket öltött és napjainkban teljesedik ki...

Szintén a századelőn épült a gyártelepi iskola, két tanteremmel.
Képünk az iskola mai állapotát mutatja

Egyébként álljon itt egy pár adat Telegd lakosságának számáról és vallási összetételéről a vizsgált időszakban.

Év	Össz-lakosság	Református	Római katolikus	Görög katolikus	Görög-keleti	Izraelita
1850	1692	1018	235	–	239	200
1880	1385	672	290	–	253	170
1890	1805	856	309	57	363	212
1900	2506	1130	466	56	534	304
1910	3153	1450	735	77	572	319

Az 1880-as nagy visszaesés az 1873-as nagy kolerajárványnak tudható be.³¹

Említsük meg a tanítók nevét is, akiknek a száma a központi állami iskolában ekkor már négyre emelkedett, a gyártelepi iskolában ketten tanítottak, de a római katolikus iskolában a megháromszorozódott gyermeklétszám ellenére továbbra is egy tanító volt. Őt Csáki Mihálynak hívták és 15 évig állt a katolikus iskola élén (1894–1909). Nálánál is hosszabb ideig állt a református iskola élén Nagy Imre igazgató-tanító, aki a református kántori tisztelet is betöltötte. Nagy Imre jelentős személyisége volt a telegdi oktatásnak. Mint a korabeli forrásokból kitűnik, 1908 novemberében ünnepelte 35 éves szolgálati jubileumát, s ebből az alkalomból, a vármegyei tanítóegyesület választmányára kiténtette. Az értékelő szavak „e nagy vármegye egyik első tanítója”-nak nevezték. Elmondták róla „ha valaki, úgy a nevezett igazán rászolgált a kiténtetésre, mintaszerű iskolája messzeföldön párját ritkítja, közéleti szereplésével pedig régen kivívta városának, megyéjének és fölöttes hatóságának teljes elismerését”.

A kiténtetett igazgató jellemzésére álljon itt egy részlet abból a válaszból, melyet az őt dicsérő, ünneplő beszédekre adott „Minden nemű ünneplés ellen tiltakozom... az én szerény, egyszerű lelkemnek szokatlan látvány lenne az, hogy életemnek általam járt, szürke és poros

gyalogútján, ünneplő sátrak emelkedjenek. Annak a zajtalan kezdetnek, mely az én pályafutásomat jelzi, a harmóniájában az ünnepnélküliség illik bele leghelyesebben. Ha visszatekintek múltamra, nagy sivatag terül el szemem előtt, még csak a mesebeli oázis sem villan fel sehol sem. De azért haladtunk előre, hajtott az az élő tudat, hogy mi a nemzet napzámásai vagyunk, és hordjuk azokat a láthatatlan porszemeket, a nemzeti érzés, a magyar állameszme nagy épületéhez. Hogy ennek a kötelességnek híven igyekeztem megfelelni, ebben találja indokát az, hogy most az elérkezett határkövemnél felemelt fővel állhatok meg.³²

A többi tanító neve már más és más az említett két időpontban. 1899-ben Papp Gusztáv, Halassy Szeréna és Sipos Róza, 1907-ben Torday Lajos, Kuba Anna és Falussy Jolán. A gyártelepi iskola igazgatója

Korabeli beszámoló a vármegyei tanítótöstudlet Élesd járási körének Mezőtelegen tartott gyűléséről

Fleischhacker Gyula és másik tanítója Falk Gyula volt. Említsük meg az 1912-ben kiadott névjegyzékben szereplő tanítókat: Kercsedy Árpád, Kercsedyné Vida Irma, Falussy Jolán az állami iskolában, Tíner József a római katolikus iskolában és Glatter Sarolta állami óvónő.

Az ő neve kapcsán térjünk ki az óvodai oktatás kérdésére is. Tegleden már 1887-ben működött kiseddóvó, ekkor kért a község a református egyháztól egy telket az óvoda számára. Ezen a telken épült fel aztán az óvodán kívül a négytantermes korszerű állami iskola épülete is. Ezek az épületek némi átalakítással ma is az óvodai és az elemi oktatás szolgálatában állanak.

A lendületes, sok oldalú fejlődésnek a világháború kitörése vetett véget. Vizsgáljuk meg, milyen hatással volt az oktatás menetére a háború, az alábbi számadatok tükrében:

1913–1914			1914–1915			1916–1917			1917–1918		
Osztály	Tanulók	Ebből g. k.	Osztály	Tanulók	Ebből g. k.	Osztály	Tanulók	Ebből g. k.	Osztály	Tanulók	Ebből g. k.
I.	80	30	I.	63	14	I.	84	30	I.	110	34
II.	63	21	II.	60	12	II.	45	12	II.	28	9
III.	37	4	III.	40	11	III.	49	10	III.	33	6
IV.	33	3	IV.	30	4	IV.	33	6	IV.	36	4
V.	20	1	V.	32	4	V.	21	5	V.	22	2
VI.	12	-	VI.	10	1	VI.	14	-	VI.	9	2
Össz.	245	59 24%		235	46 19,5%		63			238	57 23,94%

Gazd. ismétlő oszt.			Gazd. ismétlő oszt.			Gyári iskola			Gyári iskola		
Osztály	Tanulók	Ebből g. k.	Osztály	Tanulók	Ebből g. k.	Osztály	Tanulók	Ebből g. k.	Osztály	Tanulók	Ebből g. k.
I.	64	15	I.	27	6	I.	28	6	I.	28	3
II.	23	5	II.	23	5	II.	16	4	II.	12	4
III.	8	2	III.	16	3	III.	18	2	III.	14	3
						IV.	14	2	IV.	12	1
						V.	2	-	V.	9	1
						VI.	1	-	VI.	1	-
Össz.	95	22		66	14		79	14		76	12
		23,15%			21,21%			17,72%			15,78%

Sajnos nincsenek meg csak az állami iskola adatai ebből az időből, sőt a gyári iskolából is csak a két utolsó tanév adatai ismertek, mégis megállapítható, hogy a háború súlyos terhei ellenére a tanítás látszólag akadálytalanul folytatódott, ez olvasható ki a fentmaradt osztályozó és előmeneteli naplókban. Az utolsó békeév adatait összehasonlítva megállapítható, hogy alig van némi csökkenés a tanulólétszámban, s az is csak a felsőbb osztályokban. Ennek nyilvánvaló oka az lehetett, hogy a nagyobb gyermekeket fogták be a frontra elvitt apák munkarejének pótlására. A görögkeleti, tehát román gyerekek arányszáma némileg csökkent, hisz 1908-ban már megközelítette a 25%-ot. Ennek az a valószínű magyarázata, hogy a román gyerekek szülei között több volt a szegény sorsú, és ezekben a családokban a háborús években még nagyobb szükségük volt a gyermekek munkarejére. A gazdasági ismétlőiskolák is feltehetően hasonló okok miatt szűntek meg a háború második felében. A gyártelepi iskoláról viszont csak a háború utolsó két évéről vannak iratok iskolánk irattárában. Ezekből megállapítható,

hogy még mindig elég nagy tanulólétszámmal működik, és hogy itt még alacsonyabb a román tanulók száma, mint a központi iskolában. Megjegyzendő még a háború nehézségeivel kapcsolatban, hogy 1916 júliusában a román betörés miatt Telegdre helyezték át a szamosújvári katonai kórházat, és emiatt az összes középületet lefoglalták a kórház céljaira, köztük az iskolák tantermeinek jó részét is. Az 1916–1917-es iskolai évben a tanítás november 2-án kezdődött, s a katolikus iskola tanulóit is az állami iskolába irányították. 1917 elején aztán a kórházat Marosvásárhelyre helyezték át, így a tantermek felszabadultak és aránylag zavartalanul folytatódhatott a tanítás. Az oktatás aránylagos stabilitását bizonyítja az a tény is, hogy ugyanazok a személyek tanítanak, akik már az 1912-es névjegyzékben is szerepeltek. Csupán annyi a változás, hogy Kercsedy Árpád helyett Kercsedyné Vida Irma lett az igazgató. Mellette szerepel még a háborús években Arendáczi Mária, Arendáczi Ilona, Farkas Ilona és a gyári iskolában Várad Aurél. A stabilitásra utal az is, hogy 1914 és 1918 között is igen mutató, díszes végbizonyítványt állítottak ki az elemi népiskola VI. osztályáról. Igaz, elég kevés tanuló kapott ilyen bizonyítványt: 1914-ben 6, 1915-ben 4, 1916-ban 10, 1917-ben 7 és 1918-ban 5 személy. A bizonyítványokat az V–VI. osztály tanítója, Arendáczi Mária és az „iskolafenntartó képviselő”, Telegdi József nagybirtokos írta alá.

A háború befejezésének évében az 1918–1919-es tanév az anyakönyvi bejegyzés szerint csak december 18-án kezdődött, s már megint Kercsedy Árpád szerepel igazgatóként, aki valószínűleg akkor jöhetett haza a frontról. Ez a tanév a zavaros politikai helyzet ellenére az előmeneteli és osztályozási naplók tanúsága szerint régi rend szerint zajlott le, magyar nyelven, magyar nyilvántartással és a régi oktatókkal. A tanulók száma s ebből a görögkeleti tanulók aránya a következő volt:

Osztály	Létszám	Ebből görögkeleti
I. oszt.	79	25
II. oszt.	51	14
III. oszt.	34	7
IV. oszt.	25	5
V. oszt.	18	3
VI. oszt.	14	3
Összesen:	221	57 – 25,79%.

Eszerint tovább emelkedett a román tanulók számaránya, de még mindig alig haladta meg az egynegyedet.

VÉGBIZONYÍTVÁNY

AZ ELEMI NÉPISKOLA HATODIK OSZTÁLYÁRÓL.

Szabó József

aki *Mórótelek* községben, *Bihar* vármegyében
 1905 évi *február* hó *10* n született, *református* vallású,
 az elemi népiskola hatodik osztályának záróvizsgáját a *móróteleki áll. el.*
 népiskolában, *1917* tanévben, mint *rendes* tanuló sikeresen letele, *kedvezetes*
 magaviselettel és *diszcretes* szorgalmat tanúsított, az egyes tantárgyakból
 a következő érelmenjegyeket nyerte:

Hil- és erkölcstan	<i>kitünő</i>	<i>1</i>
Magyar beszéd	<i>kitünő</i>	<i>1</i>
Magyar írás	<i>kitünő</i>	<i>1</i>
<i>7</i> <i>nyelvi</i>	<i>kitünő</i>	<i>1</i>
Számítás	<i>kitünő</i>	<i>1</i>
Mértan	<i>kitünő</i>	<i>1</i>
Földrajz	<i>kitünő</i>	<i>1</i>
Történet	<i>kitünő</i>	<i>1</i>
Polgári jogok, kötelességek	<i>kitünő</i>	<i>1</i>
Természettan	<i>kitünő</i>	<i>1</i>
Természetrajz	<i>jeles</i>	<i>2</i>
Természetrajz és ügytan	<i>jeles</i>	<i>2</i>
Rajzolás	<i>kitünő</i>	<i>1</i>
Éneklés	<i>jeles</i>	<i>2</i>
Kézimunka (hírlapgyártás)	<i>kitünő</i>	<i>1</i>
Gazdaságtan (háztartástan)	<i>jeles</i>	<i>2</i>
Testgyakorlás	<i>jeles</i>	<i>2</i>

Emlék hitelességül a jelen végbizonyítványt az 1908: XLVI. t.-cikk 7. §-a és az
 1913: XXXVII. t.-cikk 2. §-a rendelkezései alapján kiadtuk és aláírtuk.

Kelt: *Móróteleken*, 1917. évi *április* hó *27* n.

József Szabó
 az iskolavezető képviselője

Clundacshy Ágoston
 igazgató

Az első világháború harmadik évében is a megszokott rendben folyt a tanítás és voltak kiváló eredményt elérő tanulók

A nagy fordulat Telegd történetében 1919 húsvét vasárnapján kezdődött, amikor a csucsai front felbomlása után a román csapatok Telegden is megjelennek, s megkezdődik a magyar közigazgatás felváltása az új román közigazgatással. Az 1920. június 4-i trianoni békeszerződés értelmében helységünk hivatalosan is az új román állam része lett.

A román tannyelvű állami iskola megalakulásáról, a tanulók számáról, nemzetiségi összetételéről iskolánk irattárában nem található adatok. Az 1919–1920-as tanévről csupán egy csonka anyakönyv maradt meg, a 69. oldaltól, magyar nyelven, melyben 30 első osztályos tanuló szerepel, köztük 4 görögkeleti és 18 második osztályos tanuló, ebből 3 görögkeleti. Egy későbbi bejegyzés szerint az első osztályból 3, a másodikból egy tanuló átiratkozott (valószínűleg a román osztályokba). Az anyakönyv kitöltője, Bihari Sándor tanító és az aláíró igazgató, Tonția Sebastian director, de egyes oldalakon Tonczia Sebestyén formában is szerepel a neve. Itt látható a telegdi iskola első román nyelvű pecsétje, melynek körfelirata „Școala primară de stat română” (Román állami elemi iskola) Tileagd (Telegd), középen Románia címere, két oldalán az 1919-es évszám. (A zárójelben lévő szövegek nem szerepelnek a pecséten.)

Ez a pecsét az bizonyítja, hogy megvalósult a telegdi románság évszázados álma, létrejött az első román nyelvű iskola helységünkben. Ennek a kétségtelenül jogos kívánságnak a teljesülése történelmi igazságtétel volt, amit egyetlen telegdi magyar sem ellenezhetett, sőt valószínűleg örömmel fogadta. Ekkor viszont még nem gondolta senki, hogy ezzel az első lépést tették meg az új vezetők a magyar nyelvű állami oktatás teljes felszámolása felé.

Történt mindez annak ellenére, hogy a Gyulafehérvári Határozatok kimondták, és a párizsi kisebbségi szerződések részletesen szabályozták a nemzeti kisebbségek jogát az anyanyelvű oktatáshoz.

Az 1919–1920-as tanév beindításakor a Kormányzótanács Közoktatási Reszortjának alapvető koncepciója szerint a kisebbségi oktatásra a felekezeti iskolákban nyílt elsősorban mód és a 15.673/1919-es rendeletével hozzájárult ahhoz, hogy a kisebbségek egyházi szükség szerint új iskolákat hozzanak létre.³³

Így alakult meg Telegden is újból a református iskola, a megalakulásától (1759) megszakítás nélkül működő római katolikus

1. A tanuló családi és névleve: _____
 2. A tanuló születéshelye: _____ ország, _____ vármegye, _____ község város
 3. Születési éve: _____ háza: _____ napja: _____ 4. Vallása: _____ A szülők vallása: _____
 5. Beszéli-e magyarul? _____ Anyanyelve: _____ 6. Elszakított mily nyelven beszéli? _____
 7. Beoltatott: _____ éven. 8. Ujraoltatott: _____ éven. Alkalmi-ki valódság hímléte és ha igen, mikor? _____
 9. Mily évig járt óvodába? _____ évig.
 10. A tanuló anyjának (anyjának, gyámjának) családi és utóneve: _____
 11. A tanuló anyjának (anyjának, gyámjának) foglalkozása: _____
 12. A tanuló anyjának (anyjának, gyámjának) lakása: _____
- Ha a tanuló család gazdaságának, vagy ha iparos vagy kereskedő, munkaadójának: } neve: _____ }
 foglalkozása: _____ }
 lakása: _____ }
 Ha a tanuló nem szülőjének, gazdaságának vagy munkaadójának lakásán: } neve: _____ }
 foglalkozása: _____ }
 lakása: _____ }
13. Az elmúlt iskolai évben melyik iskolába járt és hányadik osztályba? Ismétlő-e? _____
 14. Iszerevtelek: _____
 15. A nem magyar anyanyelvből és a betérítés alkalmával magyarul beszélni nem tudó tanuló az iskolai év végéig magyarul beszélni megtanult-e és pedig folyékonyan beszélni, vagy csak tördereve? _____ n.
 16. A bizonyítvány kiadott 19 _____ évi _____ hó _____ n.

Magyarizlet, szorgalom, tantervezés és általános osztályzat	Előmenetel (osztályzat)		A nyelvtanulmányok											
	kedvező	rossz	H O N A D J A S O K T O B R A K A											
	szorgalmas	alacsony	szep	okt	nov	dec	janár	febr	márc	április	május	június		
Magyarizlet	2		Beiratkozott: $\frac{19}{25} = 48$											
Szorgalom	3		Kivárta: $\frac{2}{25} = 8$											
Előmenetel	4		Vágyzott: $\frac{19}{25} = 41$											
Mű- és erkölcstan	5													
Reszt- és ért.-gyakorl.	6		Büszköszt: $\frac{19}{25} = 41$											
Magyar nyelv	7													
	8													
Iskola (helyesír.)	9		A tanuló neve: $\frac{19}{25} = 41$											
	10													
Iskola (helyesír.)	11													
	12													
Iskola (helyesír.)	13													
	14													
Iskola (helyesír.)	15													
	16													
Iskola (helyesír.)	17		Iskola (helyesír.) $\frac{19}{25} = 41$											
	18													
Iskola (helyesír.)	19													
	20													
Iskola (helyesír.)	21													
	22													
Iskola (helyesír.)	23													
	24													
Iskola (helyesír.)	25													
	26													
Iskola (helyesír.)	27													
	28													
Iskola (helyesír.)	29													
	30													
Iskola (helyesír.)	31													
	32													

Előmeneteli és mulasztási napló (1919) mezőtelepi iskolák s a velük kapcsolatos általános és gazdasági néphálók számára b.2. minta.

A mezőtelepi iskola első román nyelvű pecsétje a még magyarul készült statisztikai kimutatáson 1919-ből

iskola mellett. Az újrainduló református iskola kezdetben két tanerős: Szabó József és Szabó Rozália az első tanító. A megállapodás szerint a fiúk tanítóját az egyház, a leányok tanítónőjét Telegdi József főgondnok, a már említett nagybirtokos fizeti. Az 1921–1922-es tanévről is csak egyetlen osztálynapló maradt fent, éppen a református iskolából. Az osztálynapló az I. és II. osztályos tanulóké volt, akiknek a létszáma 28 volt, s mindkét osztályban szerepel az új tantárgy, a román beszéd- és értelemgyakorlat.

A felekezeti iskolák és általában a kisebbségek anyanyelvi oktatásának háttérbe szorítása a békeszerződések ratifikálása (1921. július 26.) után az állampolitika rangjára emelkedett. Ebben különösen nagy érdemeket szerzett az oktatásügyi kormányzat Anghelescu közoktatási miniszter vezetésével, aki elsősorban a még mindig erős felekezeti iskolahálózat megbontására törekedett.

Az első csapást mégis más irányból kapták az egyházak. Az 1921. július 30-i törvény (földreform) értelmében az egyházak elvesztik földtulajdonuk nagy részét és így alapvető bevételeiktől megfosztva, egyre nehezebben tudják fenntartani iskoláikat.³⁴ A telegdi római katolikus egyház sem várhatott ezután segítséget az egyházmegyétől, mert a földreform drasztikusan megfosztotta a püspökséget birtokaitól, melyek jövedelméből támogatta eddig a szegényebb egyházakat, köztük a telegdit is. A lelkész megpróbált földet igényelni a földreform idején a földosztó bizottságtól, elsősorban az iskola fenntartására és a kántortanító fizetésére, de nem kapott semmit. Csak jóval később, 1937–38-ban vásárolt a püspökség 15 hold földet egy telegdi birtokostól, melynek tulajdonosa (legalábbis a vásárláskor) a püspökség lett, de mindenkorri haszonélvezője a telegdi római katolikus egyház. (Az már más történet, hogy ezt a földet is elveszti az egyház a kollektivizáláskor és az 1991-es földreform is csak egy részét adta vissza.)

Nagy gondot okozott az egyházaknak a tanítók fizetése, különösen, mivel ezek a háború után követelték, hogy olyan javadalmazást kapjanak, mint az állami iskolai kollégáik, s ebben a követelésben az állami szervek is bátorították őket (nem minden hátsó gondolat nélkül). Ennek tudható be az a tény, hogy az 1924–25-ös tanévtől a református iskola kénytelen volt az egyik tanerőt elbocsátani, s ettől kezdve végig egytanerős maradt az iskola, pedig az egyik állás megszüntetésekor még 90 gyerek járt a református iskolába, s talán ez az intézkedés is hozzájárult, hogy ez a létszám a harmincas évekre 45-re apadt.

Közben az oktatásügyi kormányzat egy egész sor diszkriminatív intézkedéssel sújtotta a felekezeti iskolákat. Az 1922/12.867számú államtitkári rendelettel megvonták a felekezeti tanerőktől a félárú vasúti jegykedvezményt, sőt a nyugdíjigényüket sem ismerték el. A magyar felekezeti iskolák államsegély-kérelmét elutasították (a szász, a sváb és a muzulmán hasonló iskolák megkapták a támogatást). A felekezeti iskolákba nem iratkozhattak be eltérő vallású tanulók, nem taníthatott más vallású tanerő (1921/63875. számú közoktatási minisztériumi rendelet).³⁵ A tanerőket román nyelvvizsgára kötelezték és elégtelen román nyelvtudás címén sok esetben megvonták a működési engedélyét. Ez történt Kiss Béla református tanítóval is, aki az 1926–1927-es tanév végén a román vizsgán sikeresen átment, majd a következő tanévben egy újabb vizsgáztató bizottság, amely a Bihar megyei felekezeti tanítók 90 százalékát megbuktatta, őt is alkalmatlannak találta. Ettől kezdve az 1932–33-as tanévig évente változott a tanerők személye a református iskola élén, s valószínű, ennek tudható be, hogy az 1926–27-es, 90 fős tanulólétszám 60-ra csökkent. Akkor került az iskola élére Csósz Ferenc, aki aztán az iskola államosításáig (1948) megmaradt állásában, de a csökkenést ő sem tudta megállítani, úgyhogy az 1939–1940-es tanévben már csupán 45 tanuló volt, és csak az utolsó, 1947–48-as tanévben érte el a 64-et, ami akkor a református iskolaköteleseknek körülbelül a felét jelentette.

A római katolikus iskoláról még kevesebb adat áll rendelkezésünkre a két világháború közötti időszakról. A tanulólétszámról semmi feljegyzés sem található, a tanítók neve is csupán 1928-ig ismert. 1925-ig az a Tiner József tanított, aki 1909 őszén került az iskola élére. 1925–28 között Nilgesz József volt a tanító, aki a katonai behívó elől átszökött Magyarországra. Utódja, Domokos Jenő nem tudni, meddig tanítoskodott Telegden. Az viszont ismert tény, hogy a helyi plébánosok mindent megtettek az iskola megtartása érdekében. Így 1921-ben, amikor még nem volt biztos, hogy megmaradhat-e a felekezeti iskola, az egyházmegye nem akart költeni az iskola renoválására. A lelkész határozott fellépésére végül a püspöki helynök engedélyezte a felújítási, javítási munkákat, és ki is fizette a munkadíjat. Igaz, a helyi kereskedők is segítettek, kedvezményes áron adták a szükséges anyagokat, és ugyancsak segített a fűrészgyár igazgatója, Kuppán József főerdész és mások. Így felújították a tetőzetet, a tantermet, a tanítói lakást, a kutat és a kerítést.

A húszas-harmincas években mindkét gyülekezet hívei lelkészeik vezetésével megpróbálták „pénzt csinálni” és önerőből fenntartani iskoláikat. Ennek legelterjedtebb módja a bálók, műsoros estek, népi-ünnepélyek rendezése volt, amelyek nemcsak a tömeges szórakozást, hanem a közművelődést és az anyanyelvi kultúrát is szolgálták. A bevételből aztán az iskolát is támogatták. Így például az egyházi jegyzőkönyvekből ismert, hogy az 1925-ös szüreti bál jövedelméből megjavították az iskolapadokat, ajtókat, ablakokat, kályhákat és szemléltető képeket, térképet vásároltak. 1934-ben Domokos Jenő római katolikus kántortanító színdarabot tanított be, dalárdát szervezett, és a farsangi műsoros előadás bevételéből földrajzi térképet, természetrajzi, történelmi, egészségtani és fizikai szemléltető képeket szerzett be, a könyvtárat 40–50 kötettel gyarapították. Az 1934 nyarán tartott népiünnepély bevételét a tanítók fizetésére fordították. Ebből az évből van csupán adatunk a katolikus iskola tanulóinak létszámáról, ami ekkor 38 tanuló volt.³⁶

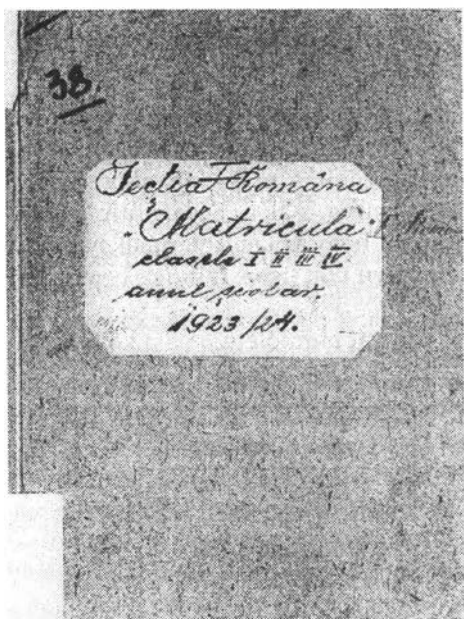
Az állami iskola működéséről az 1922–23-as tanévtől vannak adataink az iskola levéltárában. Ebben az iskolai évben, sőt még a következő két tanévben is, külön román és magyar osztályok működtek. Sokatmondó az a tény, hogy csak a román tanulók anyakönyvben tüntették fel, hogy milyen nemzetiségűek, a másik anyakönyvben, amelyben a magyar tanulók vannak beírva, csak a „Școala primară de stat” felirat szerepelt. Pozitívum viszont, hogy a magyar tanulók naplója, akárcsak a felekezeti iskoláké, kétnyelvű volt (igaz, minden bejegyzés románul történt).

Az 1922–23-as tanévben a két tagozat tanulólétszáma a következő volt:

Román osztályok	Magyar osztályok
I. 32	I. 28
II. 24	II. 40
III. 24	III. 28
IV. 12	IV. 32
V. 2	V. 37
94	165
Összesen: 259	arány: 36,29%

A magyar osztályokban tanítók nevei Victoria Szalczér, Komlósi Etelka és Victor Grunner. Az új igazgató mindkét tagozaton Ioan Ghiurea, aki 1940-ig megmaradt az állami iskola élén.

A mezőtelegdi és az egész országbeli magyar nyelvű oktatást az 1924. július 26-án megjelent Törvény az elemi oktatásról című egységes, az egész országra kiterjedő rendelkezés szabályozta.³⁷ A törvény leszögezte, az elemi oktatás az egész országban egységes, irányítása és ellenőrzése állami feladat, egyetlen iskola sem létesíthető a Közoktatásügyi Minisztérium engedélye nélkül. Kimondja, hogy az oktatás nyelve román, a más, mint román nyelvű községekben a közoktatásügyi miniszter által elemi iskolák létesíthetők, az illető népesség előadási nyelvével, ugyanolyan arányban, mint a román. A végrehajtás során az aránylagosságra vonatkozó kitétel nem valósult

Az utolsó tanév, amikor még kéttagozatos volt az iskola. A román tagozat iskolai anyakönyve az I., II., III., IV. osztályokról

meg, sem országos, sem helyi szinten. Telegden ekkor a magyar lakosság részaránya meghaladta a 75 százalékot, de nem ezt vették figyelembe, hanem a Bihar megyei arányt (33,80%), és ezt is főleg azért, hogy a törvény 159. cikkét alkalmazhassák. Ez a cikk kimondottan a románosítást szolgálta, mivel elrendelte, hogy a kultúrzonáknak nyilvánított megyékben a kisebbségek által többségben lakott helységeiben letelepülő tanítóknak 50 százalékos fizetéspótlékot, 10 hektáros letelepítési telket és nyugdíj-korkedvezményt biztosítsanak. Kultúrzonának számított Csík (85,7%), Háromszék (86,6%), Udvarhely (95,1%),

Marostorda (45, 9%), Bihar (33, 8%), Szatmár (31, 9%), Szilágy (36, 6%), Kolozs (32, 6%), Szolnok-Doboka (15, 8%). A zárójelben a magyarság százalékos arányát mutató szám található.³⁸ Így lett Telegd is kultúrzóna. Megszűnt a magyar nyelvű állami elemi oktatás, és a nem eléggé megbízható magyar tanítókat új, csak románul beszélő oktatók váltották fel.

A törvény az elemi oktatás körébe sorolta az 5–7 éves korban kötelező kisgyermekiskolákat (óvodákat), valamint a felnőttek iskolai tanfolyamait is. A kisebbségek érdekeit súlyosan sértette, hogy a tanítási nyelvről szóló, a már említett 7. cikk csak az elemi iskolákról rendelkezett. Így az óvodákban és a felnőttoktatásban az oktatás nyelve egységesen román lett. Ez történt Telegden is, ahol 1887-től létezett magyar nyelvű óvoda, most román nyelvűvé lett. Hențiuné Ghiura Clara községi óvónő, aki egy szót sem tudott magyarul, 70 óvodással foglalkozott, akik közül 50–55 magyar anyanyelvű volt.

Az 1925–26-os tanév volt tehát az első, amikor már csak román nyelvű állami elemi oktatás létezett Telegden, és a magyar tagozat beolvadt a románba. Ennek több hátrányos következménye volt, például megnőtt az iskolából kimaradó magyar gyermekek száma. Az új tanévben csak 179 tanulót vettek nyilvántartásba, míg az előző időszakban, például 1922–23-ban 259 tanuló volt a két tagozaton. A másik következménye a magyar nyelvnek az iskolából való teljes kitiltása lett. A gyerekek még a szünetekben, játék közben sem beszélhettek magyarul, annak ellenére, hogy Telegden az utca nyelve, az általánosan használt nyelv ekkor még a magyar volt, a tősgyökeres telegdi románok még otthon is magyarul beszéltek.

Az 1935-ben megjelent Telegd történetében a szerző, Sas Kálmán a következőképpen írja le az oktatás akkori helyzetét: „Felekezeti iskolánk ma sok nehézséggel küzd. Tanítója az államtól semmi anyagi segítséget nem kap, az iskola a 14 százalékos községi segélyből, amit az állami törvények is előírnak, különösen az újabb időkben, alig részesül valamiben... Ehhez járul az egyház nehéz helyzete, a hívek nagyfokú szegénysége. A református gyermekeknek ma 80 százaléka az állami iskolákba jár, részben a községben, részben a gyártelepen. A községi

állami iskolánál négy tanerő működik Ghiura igazgató vezetése alatt. Az iskola nyelve teljesen román. A tanítói karnak roppant munkát kell kifejtenie a 75 százalékbán magyar anyanyelvű gyermekek között, hogy valamit elérjenek. Bámulatós az a törekvés és kitartás, mellyel végzik nevelő munkájukat. Hogy nagyobb eredményt nem érhetnek el, amit joggal elvárhatnának, oka a gyermekek román nyelvismeretének hiánya. Ezek után szolgálók néhány statisztikai adattal: az 1934–35-ös iskolai évben beiratkozott a benti iskolába 271, ebből református 101, római katolikus 33, görög keleti 102, zsidó 24. Körülbelül még 60 azoknak a száma, akik iskolakötelesek volnának, ezeknek 60 százaléka református. A gyártelepi iskolába jár 75, amiből 46 református, 12 római katolikus, 17 görög keleti. Itt körülbelül 30 azoknak az iskolaköteleseknek a száma, akik nem iratkoztak be. Összesítve nem jár iskolába 100, ebből sajnos több mint a fele református. Roppant visszaesést mutat a római katolikus és a zsidó, nagy emelkedést a görög keleti iskolakötelesek száma. A reformátusoké is esett, ami az utóbbi időben itt is elharapódzó métegy, az egyke és egy se bűnének tudható be.³⁹ A fenti idézetet még kiegészítjük szintén az idézett munkából, az összlakosságra vonatkozó adatokkal: „A háború előtti években Telegd összlakossága 4300 volt. Ebből református 2150. Az impériumváltozás, de különösen a gyárak leállása óta nagyot esett a lélekszám. Az összlakosság 1930-ban a hivatalos statisztika szerint 3694. Ebből magyar 2093, román 1185, német 57, zsidó 325, más 49. Az egyházi statisztika szerint ugyanezen évben református 1814, római katolikus 837, görög katolikus 134, görög keleti 582, izraelita 325.”⁴⁰ Tehát az egyedüli megegyező adat a zsidók száma. Hiába, a statisztikával akkor is manipuláltak!

A statisztikai adatok megbízhatatlansága ellenére továbbra is ezekre kell hivatkoznunk az iskolatörténet újabb szakaszainak felvázolásában. A dolgot tovább nehezíti az a tény, hogy ezek az adatok ráadásul elég hiányosak is. Így nem fogalmazhattunk meg pontos megállapításokat, inkább csak vitatható következtetéseket.

* * *

Az iskola irattárában fellelhető anyakönyvek és naplók adatai alapján a következő volt a helyzet a rendszerváltás után tíz, illetve húsz évvel:

1928–1929			1929–1930			1938–1939			1939–1940		
Állami		Ref.	Állami		Ref.	Állami		Ref.	Állami		Ref.
Összes	Görögkeleti	Összes	Összes	Görögkeleti	Összes	Összes	Görögkeleti	Összes	Összes	Görögkeleti	Összes
I. 66	32	24	I. 85	39	19	I. 47	32	14	I. 48	27	15
II. 56	22	20	II. 43	15	15	II. 47	18	8	II. 41	26	13
III. 56	25	13	III. 53	23	15	III. 43	20	7	III. 43	19	8
IV. 23	13	3	IV. 25	13	13	IV. 32	18	7	IV. 27	15	4
V. 31	15	6	V. 5	2	10	V. 23	10	5	V. 27	11	3
VI. 16	3	2	VI. 16	7	7	VI. 25	10	3	VI. 19	8	2
VII. 7	3	–	VII. 7	2	–	VII.15	6	–	VII. 19	8	–
255	113	68	234	101	79	232	114	44	224	114	45
44,31%			43,16%			49,13%			50,89%		

A táblázatból kiolvasható, hogy a tanulólétszám csökkenő tendenciát mutat a fenti időszakban, és ez a tendencia még súlyosabb a református iskola esetében. Növekvő viszont a görögkeleti tanulók számaránya, és ha ez a növekedés nem is túl nagy, mégis az utolsó tanévben átlépi az 50 százalékot. Jellemző a kor szemléletére az a mód, ahogy a kimutatásokban a másságot meghatározzák. Külön rubrikában tüntették fel a tanulók vallását, majd az összegzésben csak két meghatározás szerepelt: „româniî și streinii”. A „româniî” a görögkeleti és a görög katolikusokat foglalta magában, a „streinii” – idegenek a református, római katolikus és izraelita gyerekeket. Így már hivatalosan is idegeneknek nyilvánították az őslakosokat, ami csak hangzásban különbözik a „bozgor” – hazátlan elnevezéstől...

1940 őszén újabb fordulat következett be, ami teljesen megváltoztatta az oktatás helyzetét is. A második bécsi döntés következtében Észak-Erdély és így községünk is Magyarországhoz került, az új államhatár Telegden a vasútvonalon túli területet leválasztotta községünkről. A román állami szervek és a tisztviselők nagy része elmenekült, de a helybeli románság itt maradt. Az új vezetés sajnos ugyanazt a politikát folytatta a románokkal szemben, mint a régi a magyarokkal. Az oktatás területén úgy állították vissza a magyar iskolákat, hogy a román iskolák nagy részét felszámolták. Meghagyták a felekezeti iskolákat (ha voltak román nyelven), de kötelezővé tették a magyar nyelv tanulását. Pozitívum volt viszont, hogy például Váradon a magyar középiskolákban bevezették a román nyelv kötelező tanulását.

Telegden az állami iskola magyar nyelvű lett, anélkül, hogy a románok anyanyelvű oktatását biztosították volna. Részben az itteni tanítóhiány miatt, részben politikai megfontolásból, Magyarországról küldtek ide tanítókat, akiknek egy része ugyanúgy viselkedett, mint a harmincas években a Regátból idehelyezett kultúrmissziót teljesítő román kollégája. Sajnos sok minden megismétlődött, csak most ellenkező előjellel. Ekkor is gyakoriak voltak a névelemzések, a nemzeti hovatartozás önhatalmú megállapításai, a másság elutasítása, megvetése. Mindezt betetőzte a zsidó gyermekek és szüleik elhurcolása, haláltáborba szállítása a háború utolsó évében. Azokat a gyerekeket vitték el, akiket azelőtt nem sokkal még úgy jegyeztek be az iskolai nyilvántartásba, hogy nemzetiségük magyar és vallásuk izraelita. Igaz, a román nyilvántartásokban azelőtt ők is, akárcsak a magyarok, idegenként szerepeltek.

Az 1940–41-es tanévben 238 tanuló iratkozott be az állami iskolába, akikből 85 szerepelt románként (35, 7%). Ez az adat nagyjából el is fogadható, hisz az előző évben szereplő 114 görögkeleti gyermek közül jó néhány lehetett az elmenekült hivatalnokok és tisztségviselők gyermeke. A tantestület is teljesen kicserélődött, s ellentétben az 1920-as évek eleji helyzettel, nem volt köztük egyetlen román származású vagy románul tudó oktató. Az ismert nevek az 1940–44-es időszakból: Debreceni Károly igazgató, Müller Sarolta, Kiss Gabriella, Nagy Ilona tanítónő. Pozitívuma ennek a korszaknak, hogy a háborús viszonyok és nehézségek ellenére a tanítás zavartalanul folyt, sőt a tanulólétszám is emelkedett.

Situția școlară la sfârșitul anului școlar

Astăzi 28 luna Januarie anul 1938

Consiliul școlar, compus din învățătorii școlii, având ca președinte pe D-l Negruțiu
Theodor, directorul acestei școli, s'a întrunit pentru încheierea lucrărilor sfârșitului
 anului școlar.

Având în vedere dispozițiile legii și situația fiecărui elev consemnată în matricola școlară, s'a
 stabilit următorul rezultat:

I N D I C A T I U N I	Români		Străini		TOTAL
	B.	F.	B.	F.	
I. INSCRIERI :					
a. Elevi înscriși la începutul anului școlar	8	-	15		23
b. Elevi veniți în cursul anului școlar dela alte școli	-		-		-
Total	8		15		23
II. FRECVENȚA :					
a. Elevi care au urmat regulat	6		13		19
b. Elevi care au urmat puțin regulat			1		1
c. Elevi care au absentat	2		1		3
Total	8		15		23
III. PROMOVAȚI :					
	6		11		17
IV. REPETENȚI :					
a. Repetenți pentru că n'au întrunit media cerută			2		2
b. Repetenți datorită lipsei de frecvență	2		1		3
c. Repetenți datorită boalei și debilității mintale	-		-		-
d. Repetenți datorită altor cauze			1		1
Total	2		4		6
	8		15		23

Director, Gh. Negruțiu

Membrii consiliului școlar: }

A tanulók két csoportba való sorolását tükröző kimutatás

1944–45 sorsfordulóján, a román közigazgatás visszaállításakor községünkben újraindult a román állami oktatás, de fentmaradt a magyar oktatás mindhárom ága, az állami, a református és a katolikus iskola.

Az elemi oktatásról csak hiányos adataink vannak az 1944–47-es időszakról. A román nyelvű oktatás újraindítója az a Gheorghe Negruțiu tanító volt, aki egyedül tért vissza az 1940 őszen eltávozott román tanítók közül.

Az 1944–45-ös tanévben 50 tanuló iratkozott be az I–VII. osztályba a román tagozatra és 261 a magyar osztályokba, melyeknek vezetője Nagy Ilona megbízott igazgató volt. Ekkor már az anyaországi tanítók mind elmentek, s új itteni tanítók jöttek helyükre. Az 1945–46-os tanévben már csak 158 tanuló szerepelt a magyar tagozat nyilvántartásában és 65 a románban. Az 1947–48-as tanévben ez az arány már 117–74-re változott. Tehát folyamatosan és rohamosan csökkent a magyarul tanulók arányszáma és növekedett a románul tanulóké.

Az úgynevezett tanügyi reform, vagyis az iskolák 1948-as államosítását megelőző évben az állami iskolában magyarul tanuló 117 diákon kívül még a római katolikus iskolában 26-an, a református iskolában 64-en tanultak, tehát összesen 281-en voltak a 74 román tanulóval szemben (ezek százalékos aránya ekkor 26, 33).

Az 1944–45-ös iskolai évhez kapcsolódik Mezőtelegd iskola-történetének egyik legjelentősebb fordulata, vállalkozása. Ekkor jött létre először középfokú oktatási intézmény, gimnázium községünkben, ráadásul mind magyar, mind román nyelven.

Az ötlet a helybeli magyar értelmiség körében született meg, akik helyesen mérték fel a háború utáni nehéz helyzet következményeit, azt, hogy valósággal lehetetlen volt a továbbtanulásra érdemes gyermekek Váradra küldése, sőt az eddig ott tanulók nagy része sem tudta Váradon folytatni tanulmányait. Az egyedüli megoldást abban látták, hogy helyben hozzanak létre középiskolát, amely koedukációs polgári iskola néven szerveződött, majd, mint magyar tannyelvű állami vegyes gimnázium 1945. január 31-én kapta meg a nyilvánossági jogot. Még 1944 őszen felvételi vizsgát tartottak a jelentkezőknek (a vizsgadíj 350 lej volt), és az addig Váradon tanuló telegdi diákokat vizsga nélkül

beírták a felsőbb osztályokba. Így az 1944–45-ös-tanév a következő osztálylétszámmal indult: I. osztály 25, II. osztály 28, III. osztály 7, IV. osztály 9 – összesen 69 tanuló.

A tanulók döntő többségben telegdiek és a Telegdhez tartozó falvak lakói voltak, és csupán 3–4 tanuló jött más helységről. A tanári karban csak két szaktanár volt, dr. Bíró János magyar- és Seregi Lajos történelemtanár, majd később Kuppán Ilona franciatanárnő (akit aztán mint kulákot elbocsátanak). A tantestület többi tagja Molnár Károly református lelkész, Baka János római katolikus plébános. Facsar Gyula újlaki református lelkész, Gligor Ioan helybeli görögkeleti pap (mint román nyelv- és irodalomtanár), két „átosztott” tanítónő, Lovász Róza és Szolnoky Margit, valamint dr. Gáborján József orvos (egészségtan-, anatómiatanár). Az új iskola az üresen maradt Telegdi-féle kastélyban kapott helyet.

Nem sokkal a magyar gimnázium beindulása után megkezdődött a román gimnázium szervezése is. Ennek beindítása a nagy felső támogatás ellenére elég nehezen ment, mivel községünkben ekkor még igen kevés volt a középiskolába járó, vagy oda készülő-kívánczó tanuló. Végül a román gimnáziumot 1945. november 10-én nyitották meg ünnepélyes keretek között. Az első tanévben két első osztály indult, az I. A-ba 40-et, az I. B-be 37 tanulót írtak be, akik közül 32, illetve 31 végezte el az iskolai évet. (Ebben az iskolai évben tovább nőtt a magyar gimnázium tanulóinak száma: I. osztály: 59 – külön fiú- és leányosztály. II. osztály 20, III. 27, IV. 9 – összesen 115 tanuló). A román gimnázium tanulói közül csak 6 volt telegdi, és 5 jött a Telegdhez tartozó falvaktól. A többi tanuló az alábbi (közelebbi és távolabbi) román falvakból, községekből jött: Bezna, Borsea, Tataros (Brusturi), Kegyek (Chijic), Kiskopács (Copăcel), Várfancsika (Fâșca), Izsópallaga (Hotar), Köröskisújfalva (Husasău de Criș), Köröskisjenő (Ineu), Alsólugas (Lugașu de Jos), Orvișele, Felsőtótfalu (Păulești), Peșterea, Szóvárhegy (Picleu), Mezőszabolcs (Săbolciu), Săliște-Gurbești, Kőalja (Subpiatră), Élesdszurdok (Surduc), Cigányfalva (Țigănești), Vércsorog (Vârciorog). A román gimnáziumot a „bárházban” helyezték el, a másik volt telegdi nagybirtokos, báró Capri Valer klasszicista stílusú szép udvarházában. Mivel a tanulók nagy része más helységekből jött, ugyanitt internátust is rendeztek be számukra.

**A „bárház” – Capri Valér földbirtokos egykori udvarháza,
1945–1948 között a román gimnázium székháza,
jelenleg az általános iskola használatában van, kissé romos állapotban**

A román gimnázium tanári kara kivétel nélkül helyettes tanárokból állott, nagy részük tanítói oklevéllel, egyesek félbemaradt egyetemi tanulmányokkal. Az igazgató Iorga M. Grigore (vagy Grigorescu) és szinte minden kollégája a gimnázium beindításakor jött községünkbe, kivéve Gligor Ioan helybéli görögkeleti lelkész, aki természetesen ebben a gimnáziumban is tanított, valamint Gheorghe Negruțiu, az általános iskola igazgatóját, aki itt is tanított.

Ma már nehéz megítélni, hogy milyen színvonalon és mennyire eredményesen folyt ez a gimnáziumi oktatás, de mindkét tagozat számos volt tanulója szép és eredményes pályát futott be a későbbi években, és a ma már nyugdíjas korú személyek büszkén vallják magukat egykori telegdi gimnazistának. Talán nem túlozunk, ha megállapítjuk, hogy főleg a román gimnázium tanulóiból került ki az új román értelmiség jelentős része meggyénknek ebben a részében.

* * *

1948 újabb fordulópontra az egész romániai oktatás, s természetesen a telegdi oktatás történetében is. A nagy társadalmi változások sorában, ami a kommunisták hatalomátvételét jelentette, ekkor hozzák az ún. tanügyi reformot, az iskolák államosítását. (Monitorul Oficial, 1948. aug. 3., 175-ös törvény).⁴¹ A reform – mint más kelet-európai országban – itt is a társadalmi (értsd kommunista) ellenőrzést akarta kiterjeszteni az iskolák felett, és az úgynevezett szovjet modellt megvalósítani. A reform a nemzetiségeket érintette legérzékenyebben, mivel ez volt az első jelentős lépés az önálló magyar iskolarendszer felszámolása felé, jóllehet, az első években még nem csökkent, sőt egyes helyeken emelkedett a magyar iskolák száma. Például az 1947 őszi Moldvában megindult első magyar iskolák száma 1948 után fokozatosan növekedett az 1959-ben bekövetkező felszámolási folyamat kezdetéig.

A reform – államosítás – jelentős változásokat hozott Telegdi iskolahelyzetében is. Az alábbi összehasonlító táblázat segítségével megpróbáljuk felvázolni a reform azonnali következményeit, amelyek a későbbi időben még nagyobb változásokhoz vezettek.

1947–1948				1948–1949			
Román gimnázium	Magyar gimnázium	Református iskola	Katolikus iskola	Állami iskola		Állami iskola	
				román	magyar	román	magyar
I. 27	I. 33	I. 11	I. 9	I. 17	I. 20	I. 12	I. 35
II. 26	II. 21	II. 18	II. 5	II. 15	II. 22	II. 6	II. 31
III. 34	III. 23 IV. 13	III. 15 IV. 20	III. 3 IV. 9	III. 15	III. 22	III. 11	III. 30
				IV. 12	IV. 32	IV. 3	IV. 20
				V. 7	V. 16	V. 51	V. 37
				VI. 6	VI. 3	VI. 40	VI. 53
				VII. 2	VII. 2	VII. 54	VII. 18
Összesen: 87	90	64	26	74	117	177	224

Az 1947–48-as tanévben, az ösztanuló létszám 458, ebből általános iskolába járt 281, akiből 74 román nemzetiségű, 26,33%-os arányban. A következő tanévben az ösztanuló létszám 401, akiből 177 tanuló román nemzetiségű volt, 44,13%-os arányban.

A „reform” első és talán legszomorúbb következménye a szépen beindult középfokú (gimnáziumi) oktatás megszüntetése.

Ez a két tagozaton mintegy 100 tanulót érintett, az előző tanév első és második osztályok végzettjeit. A tehetségesebb és főleg a tehetősebb tanulók tovább folytathatták tanulmányaikat Váradon, a többiek viszont vagy visszairatkoztak az általános iskola felső osztályaiba, vagy abbahagyták a tanulást.

Ugyancsak veszteségként könyvelhetjük el a két magyar felekezeti iskola megszüntetését. A veszteség súlyosságát csak a későbbi évek történései teszik világossá. Ekkor még csak annyi látszott, hogy az egyház kivonul az oktatásból és a nagyobb lehetőségeket nyújtó állami oktatásba kerül 90 kisdíák. Talán még örültek az állami iskola oktatói,

hogy a nagyobb létszámú osztályok létrejötte biztonságosabbá teszi a magyar iskola fennmaradását.

A harmadik következmény a leglátványosabb és legegyszerűsített: a tanulók számában és etnikai összetételében bekövetkezett változás. A reform előtti tanévben az általános iskola tanulóinak összlétszáma 281 volt, a reform után ez a szám 401-re emelkedett. Ugyanilyen látványos változás állt be a román tanulók részarányában, amely a reform előtt 26,33% volt, míg a reform utáni tanévben 44,13%-ra emelkedett, tehát majdnem megduplázódott. Ezeknek a változásoknak egyedüli magyarázata az, hogy a más helységekből a román gimnáziumba idejött tanulók nagy része a gimnázium megszüntetése után itt folytatta tanulmányait az általános iskolában. A következő tanévekben fokozatosan visszaesik a román tanulók száma és tíz év múlva már csak 37,78%.

Az 1948–49-es tanévtől két önálló oktatási intézmény jött létre községünkben. Az 1. számú Általános Iskola (Școala generală nr. 1.), ez a román iskola a kastélyban és a volt katolikus és református iskolában nyert elhelyezést, míg a 2. számú Általános Iskola (Școala generală nr. 2.) a magyar iskola a volt állami iskolában maradt. Mindkét iskolának saját tanfelügyelője és igazgatója volt, és ekkor még nem fordult elő, hogy valaki mindkét tagozaton tanítson. Álljon itt a két tagozat tanfelügyelőjének névsora az 1951–52-es tanévből. A román iskolában Pop Vasile igazgató, Spiridon S. Filip Teodor, Negruțiu Gheorghe, Bradea Iuliana, Praja Elena, Barac Ecaterina, Bocu Nicolae, Praja Florica, Bandici Alexandru. A magyar iskolában Bodor Sándor igazgató, Kovács Sára, Boldizsár Ilona, Gáborján Olga, Kollár Sándor, Bódis Karolin, Kállai Klára, Gadó Magda, Hajdu Rudolf.

A tanügyi reform a folytonos változások korszakát nyitotta meg, ami lehetővé tette, hogy az oktatás formája, tartalma, módszerei a párt érdekeinek megfelelően módosuljon. Közvetlenül a reform után felszámolták az önálló magyar tanfelügyelőségeket, a román nyelv tanítását már az első osztálytól kötelezővé tették, nem számolva azzal, hogy például a magyar elsősök még az anyanyelvükön sem rendelkeznek kellő fogalmi ismeretekkel.

Az 1956-ban bekövekezett enyhülési szakasz, mely csupán 1958-ig tartott, átmeneti jobbulást eredményezett a kisebbségi oktatásban. Az egyik engedmény az volt, hogy a román nyelv tantárgyként való tanítását csak a második osztálytól írták elő, nem a harmadik osztálytól, mint ahogy arról az 1945-ben elfogadott Nemzetiségi Statútum

rendelkezett, de nem is az első osztálytól, ahogy ezt a tanügyi reform előírta.⁴²

Az átmeneti jobbulás jeleként fogható fel, hogy ebben az időben indítottak be helységünkben egy mezőgazdasági szakiskolát, amely először magyar és román nyelvű osztályokkal indult, az 1958–59-es tanévben még a román osztály 26, a magyar 34 tanulóval működött. A következő tanévben a magyar osztály megszűnt, majd rá egy évre a román is. Sajnos ez a kísérlet is rövid ideig tartott, pedig igény lett volna egy ilyen irányú képzésre.

Az 1956–58-as időszak a románosítás megtorpanásának, az átmeneti engedményeknek a kora volt. A helyzet már 1958 őszén megváltozott. A sajtóban most már újult erővel indulhatott kampány a „kulturális szeparatizmus” megnyilvánulása ellen, és ez a vád mindig a nemzetiséget illette. 1959-ben a szeparatizmus elleni harc jegyében „egyesítették” a kolozsvári román Babeş és a magyar Bolyai Tudományegyetemet, és nagy erővel folyt a többi oktatási intézmény egyesítése az önálló magyar oktatási intézmények felszámolása céljából.

A jól szervezett kampány Telegdet is elérte, és az 1959–60-as tanévben itt is megvalósították az egységes iskolát román és magyar tagozattal, román igazgatóval (Demian Iosif) és magyar aligazgatóval (Szabó Lajos).

Az egyesülés előtt még ilyen népes VII. osztály végzett a magyar iskolában

Egy újabb statisztikai táblázattal próbáljuk szemléltetni az egyesülést közvetlenül megelőző és az egyesítés után előállott helyzetet:

	1958-1959		1959-1960		1969-1970		1979-1980		1989-1990		1999-2000	
	román	magyar	román	magyar	román	magyar	román	magyar	román	magyar	román	magyar
I.	16	14	22	30	25	18	45	19	33	7	67	11
II.	14	24	15	31	33	15	46	20	47	8	50	13
III.	12	22	18	23	28	17	48	29	44	7	41	9
IV.	13	27	18	21	35	17	38	20	47	7	43	12
V.	35	54	34	38	64	42	73	33	72	16	51	5
VI.	35	35	29	29	65	37	69	38	60	17	48	17
VII.	25	51	28	32	52	30	62	30	56	20	55	8
VIII.	-	-	-	-	33	30	42	12	58	19	55	15
	150	247	164	229	335	206	423	201	417	101	410	90
	397		393		547		624		518		500	
	37,78%		41,73%		61,24%		67,78%		80,5%		82,6%	

Első ránézésre úgy tűnik a számok tükrében, hogy az egyesülést megelőző tanév és az egyesülés tanéve között nincs lényeges különbség. Aztán rájövünk, hogy tulajdonképpen ez megint egy negatív fordulat kezdete a magyar nyelvű oktatás szempontjából. Egyik tanévtől a másikig mind számbelileg, mind százalékos arányban jelentős csökkenés tapasztalható. Ami viszont a számokból nem derül ki, csak az osztálynaplók tanulmányozásából az egyesülés után a történelmet és az alkotmánytant már román nyelven, román tanár tanítja a magyar VII. osztályban. Majd óraelosztási és katedrabiztosítási gondokra hivatkozva, egyre több tantárgyat tanítanak román anyanyelvű tanárok a magyar tagozaton, természetesen románul. Igaz, a fordítottja is

megtörténik, a magyar anyanyelvű tanár is tanít a román osztályokban, természetesen románul.

A kezdeti közös években kétségtelenül voltak igazi összefogásra, együttműködésre való akciók, tevékenységek: közös iskolai ünnepek, kirándulások, amelyek összekovácsolták az iskola egész népességét. Ekkor valósult meg az összefogás eredményeképp az új, korszerű, nyolctantermes, laboratóriummal, könyvtárral, tanári szobával, igazgatói és titkári irodával bíró iskolaépület. A román és magyar szülők, a tanulók, tanárok köz munkával, adakozással, népünnepélyek, előadások bevételeivel járultak hozzá az új iskola felépítéséhez, melynek ünnepélyes birtokba- és használatbavételére az 1964–65-ös tanévben került sor. Ez az év arról is emlékezetes, hogy ekkor végzett az első VIII. osztály iskolánkban. Ekkor még népes magyar osztályok voltak, s nagy számú, erős magyar tantestület, melynek valamennyi tagja szakképzett, jól felkészült tanár és tanító volt, akik sokat tettek az iskola fejlesztéséért, jóhírének megőrzéséért. Ebben az időben teremtette meg Vékás József a jól felszerelt fizika-laboratóriumot, és Kósa János a hasonló ellátottságú kémia és biológia szaktantermeket, melyek megyei (akkor tartományi) szinten is híresek voltak. Mégis, az egyesülés meghozta a megvalósítói

A magyar iskola tantestülete az 1958–1959-es tanévben

által óhajtott eredményt. Tíz évvel az egyesülés után már bekövetkezett a nagy fordulat, a román nyelven tanulók aránya 61%-ra növekedett az 1958–59-es tanévi 38%-ról. Ez a románul tanulók számának 150-ről 335-re való emelkedését jelentette, szemben a magyarul tanulók számának 247-ről 206-ra való csökkenésével.

Az 1968-as külpolitikai fejleményeket követően ismét felértékelődött a nemzetiségek szerepe, és akárcsak 1956 őszén, újra fontossá vált a román párt- és állami vezetés számára a nemzetiségek közérzetének javítása. Szükségesnek látták néhány magyar tanfelügyelői állás létesítését és néhány magyar líceum megnyitását. Ekkor lett újból önálló magyar líceum Nagyváradon is (Alexandru Moghioroş névvel!) Valamelyest javult a magyar szakoktatás helyzete is, magyar osztályok indultak újra a szaklíceumokban és szakiskolákban. Mindez éreztette hatását a telegdi iskolában is, lelassult a magyar tanulók számának apadása, ritkábbá vált az átiratkozás a román tagozatra.

Az enyhülési korszak azonban 1972-ben véget ért. Az új román pártprogram ekkor hirdette meg az ország homogenizálásának a szükségességét. A homogenizálás programja a nemzetiségi oktatás teljes átalakítását (értsd: fokozatos felszámolását) jelentette. Ennek szellemében egyre több magyar általános iskola és tagozat szűnik meg, nem beszélve a líceumi és egyetemi oktatás állandó szűküléséről. Ekkor szűnt meg, számolódott fel Telegden is a gyártelepi iskola magyar tagozata. A közös iskolákban, mint Telegden is, frontális támadás indul a magyar nyelv ellen. Kötelezővé tették az osztályfőnöki órák román nyelven történő megtartását, előírták, hogy az iskolai gyűléseket, pionírfoglalkozásokat román nyelven kell levezetni, a tantárgyi munkaterveket románul kell készíteni. A kevésbé öntudatos szülők, engedve a nyomásnak és az egyre nyilvánvalóbb, az anyanyelvű oktatás felszámolására, fentről irányított törekvésnek, gyermekeiket a román tagozatra írták. Hiába növekedett a tanulók összlétszáma, a magyarul tanulók száma egyre csökkent, ez a csökkenés a nyolcvanas években már katasztrofális méreteket öltött, létszámuk tíz év alatt a felére csökkent. Ez természetesen kihatott a tantestület összetételére is, egyre kevesebb magyar tanerő maradt iskolánkban. Egy részük nyugdíjba vonult, mint pl. Vass Dezső, Boldizsár Ilona, Hajdu Zita, Hajdu Rudolf, Szabó Lajos, Vékás József, akik pályafutásukat ennél az iskolánál kezdték és fejezték be, több évtizeden át hűséggel szolgálva azt. Mások áthelyeztették magukat biztosabb jövőt ígérő iskolákba, s helyükbe már

olyanok jöttek, akikre a megváltozott körülmények folytán nagyobb volt az igény. Így aztán egyre több tantárgyat tanítottak román nyelven, román anyanyelvű tanárok a magyar tagozaton.

Újból megváltoztatják az oktatás struktúráját is. Előbb az általános oktatást próbálták tíz osztályossá alakítani, fejleszteni, majd a líceumi oktatás négy osztályát két részre osztották, és az első fokozatnak nevezett IX–X. osztályt az általános iskolákhoz csatolták, a második fokozatba csak felvételi vizsga után lehetett jutni. Ez módot és alkalmat nyújtott a nemzetiségi líceumok és tagozatok meggyengítésére, felszámolására.

Telegden 1969–70-ben indult a IX. osztály, akkor még a magyar tagozaton is 22 tanuló van. A következő években már csak román osztályokat indítottak az 1973–74-es tanévig, amikor megszüntették a tízosztályos oktatást. Az 1977–78-as tanévben újraindul a IX–X. osztály, ekkor már mint a líceumi oktatás első fokozata, de csak román nyelven működött, az 1990–91-es tanévvel bezárólag, amikor ezt az oktatási formát eltörölték.

A homogenizálási politika utolsó évére (1989), a magyar nyelvű oktatás Mezőtelegden már mélypontra jutott, és a teljes felszámolás, a megszűnés veszélye fenyegette.

* * *

Az 1989-es politikai fordulat sajnos nem hozott változást a romániai oktatás és különösen a telegdi magyar oktatás fejlődési tendenciájában. Ha értünk is el eredményeket, sikerült is valamit visszaszerezni elvesztett, elrabolt jogainkból, ez nem elég ahhoz, hogy megállítsa a pusztulást, a lassú felszámolódást, amire táblázatunk utolsó rubrikája Mezőtelegd viszonylatában utal. Mint látható, nem állt meg, csupán lelassult a magyarul tanulók létszámának csökkenése. Ma is jelentős számban tanulnak magyar anyanyelvű gyermekek a román tagozaton, csak mostmár nem kényszerből, hanem a régi beidegződésekből. Reményre ad okot, hogy iskolánk élére, a változás után olyan magyar anyanyelvű igazgató került, Filep József matematikatanár személyében, aki bírja mind a román, mind a magyar tanszemélyzet bizalmát és támogatását, s aki szívén viseli a magyar nyelvű oktatás jövőjét is. Azon kívül, iskolánk tantestületébe került egy pár fiatal, lelkes pedagógus, akik tovább vihetik azt a küzdelmet, amelyet a még mindig kitartó, régi tanerők eddig folytattak, a több évszázados hagyományú, telegdi magyar nyelvű oktatás fennmaradásáért.

Jegyzet

- ¹ Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp. 1940, 364 o.
- ² Györfly György : Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza Bp. 1987, 572 o.
- ³ Benkő Elek : A középkori Kersztúr-szék régészeti topográfiája Bp. 1992, 290 o.
- ⁴ Györfly : i.m. 675-676 p., Jakó Zsigmond: i.m. 364 o.
- ⁵ Anjoukori okmánytár : Bp. 1878, I. k., 263 o.
- ⁶ Györfly : i.m. 676 o.
- ⁷ uo. 675-677 o.
- ⁸ Csánki Dezső : Magyarország történelmi földrajza, Bp. 1890, I. k., 625 o.
- ⁹ Makay Dezső : A Csanád nemzetség, in : Turul, 1895, 177 o.
- ¹⁰ Történelmi Tár, Bp. 1887, 367 o.
- ¹¹ Tonk Sándor : Erdélyiek egyetemjárása a középkorban, Bukarest 1979, 306 o.
- ¹² Sass Kálmán : Mezőtelegd története, Nagyvárad 1996, 27 o.
- ¹³ Szabó T. Attila : Nyelv és múlt, Bukarest 1972, III. k., 252-263 o.
- ¹⁴ Barcsa János : A Debreceni Kollégium és partikulái, Debrecen 1905, 50-54 o.
- ¹⁵ J. Fráter Zsuzsa : Népiskolák Bihar megyében, 1770-71-ben. in : Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve XII. évf., Debrecen 1985, 5-22 o.
- ¹⁶ Danyi Dezső-Dávid Zoltán : Az első magyarországi népszámlálás, Bp. 1960, 30 o.
- ¹⁷ Sass Kálmán i.m. 66-67 o.
- ¹⁸ uo. 69 o.
- ¹⁹ A Debreceni Ref. Kollégium Levéltára : TREL I. 30f, 2d, 15f, 31f II. 1k, 4k
- ²⁰ Sass Kálmán i.m. 20 o.
- ²¹ A mezőtelegdi római katolikus egyház irattára, Historia Domus
- ²² A mezőtelegdi római katolikus egyház irattára, Historia Domus
- ²³ Hajdú-Bihari megyei Levéltár : IV. A, 404 a, 48, 329, 666/873
- ²⁴ Sass Kálmán : i.m. 70 o.
- ²⁵ Historia Domus
- ²⁶ uo.
- ²⁷ Borovszki Samu (szerk.: Bihar vármegye, Nagyvárad, Bp. 1901)
- ²⁸ Bihar megye és Nagyvárad írásban és képben. Nagyvárad, 1912
- ²⁹ Nagy Mihály-Karácsonyi János: Bihar vármegye központi járásának ismertetése 44 község történetének áttekintésével. Gyoma, 1910, 120-121 o.
- ³⁰ A mezőtelegdi iskola irattára
- ³¹ Nagy Mihály-Karácsonyi János: i.m. 65 o.
- ³² Népmvelési Közlöny. Nagyvárad 1908, 4. Sz. 60 o., 5. Sz. 77 o.
- ³³ Sulyok István-Fitz László (szerk.): Erdélyi magyar évkönyv. Kolozsvár 1930, 2 o.
- ³⁴ Dr. Darkó Zoltán : A román agrárreform és az erdélyi magyar egyházak. Nagyvárad, 1927.

³⁵ Törvények és rendeletek tára, I–II. kötet, szerk. Papp János, II. k. 290 o.

³⁶ Mezőtelegdi római katolikus plébánia irattára

³⁷ Törvények és rendeletek...i.m. I. k. 912 o.

³⁸ Barabás Endre: A magyar iskolaügy helyzete Romániában 1918–1940 között. Kecskemét 1944, 40 o.

³⁹ Sass Kálmán : i.m. 70–71 o.

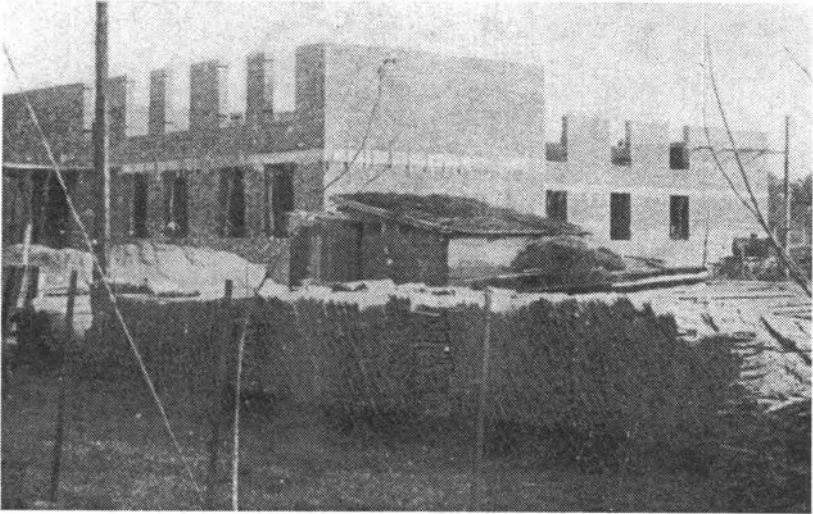
⁴⁰ uo. 34 o.

⁴¹ Monitorul Oficial (Hivatalos Közlöny) : 1948. aug. 3, 175. sz. törvény

⁴² A Román Munkáspárt és Románia kormányának határozata az általános oktatás megjavításáról. In.: Előre, 1956. júl. 14.

A további adatok az iskola irattárában fellelhető iskolai anyakönyvek, osztálynaplók (katalógusok), valamint egyéb iskolai iratok felhasználásából származnak.

Fényképek az iskola életéből

A közös iskola építése 1963–1964-es tanévben

Iskolánk büszkesége a fizika-laboratórium – fent az első számítógép

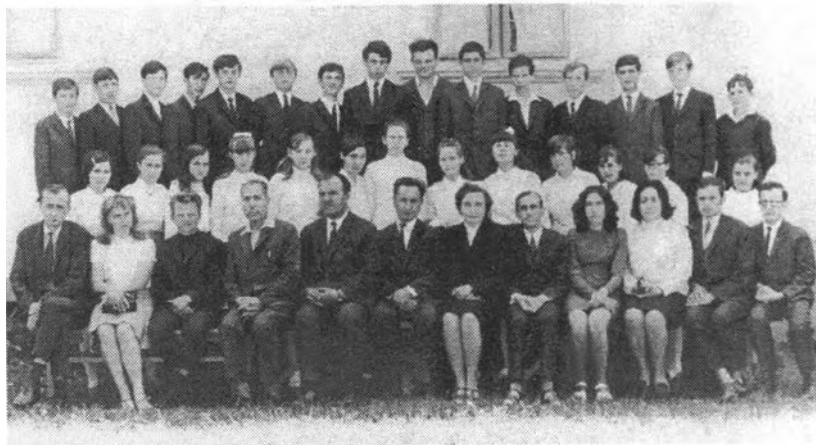
Az egyesülés utáni első években még tantestületi kórus is volt

A 60-as évek közepén még ilyen népes osztályok végeztek a magyar tagozaton

Sokat elárul a hatvanas évek végéről ez a vegyes feliratozású tabló

Még az 1970-71-es tanévben is ilyen népes osztályok voltak a magyar tagozaton, de a tanárok fele már román anyanyelvű

Kézilabdacsapat 1973-ból

Néptáncsoport 1974-ben

Néptánc

I. osztályosok 1974-ben

Az 1961–62-es tanévben a két magyar ötödik osztályból az egyik

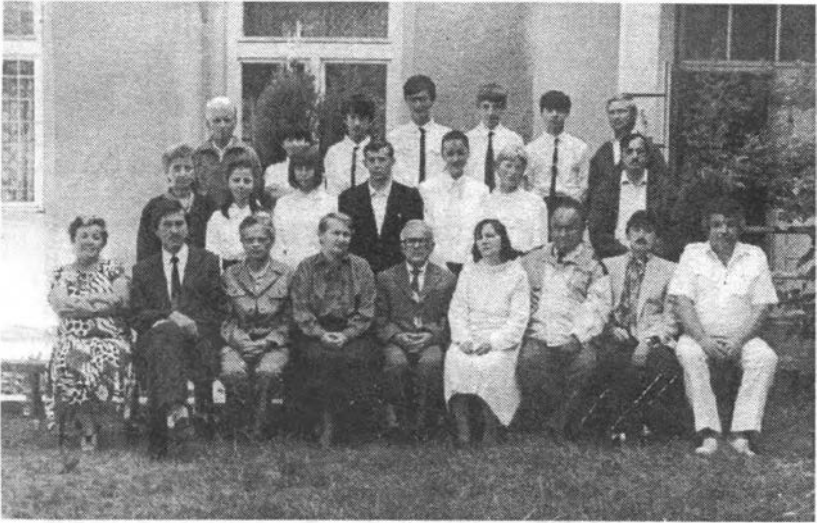
1970–1971-ben
20 magyar elsőosztályos
végzett iskolánkban

A VII. osztály az 1980–1981-es tanévben

Az egykori római katolikus felekezeti iskola – jelenleg romos, elhagyott épülete

1994–1995-ös tanév magyar végzősei: 9 tanuló. A 14 tanár közül 6 magyar

Már csak egy maroknyi diák képviseli a magyar tagozatot az 1998–99-es tanévben

erol folyónnan valónak, ríkiint hog' az
 iskolá helyiségét onnanok meg' tölle
 tizen rúdsere hog' azokan a' tanítás
 átadólga nélkül lehesse' helyeseni. —
 A' szat. oszbeli töth. közigebbu je.
 dig isan iskolá sem tanító nem létezik
 Kelt Máté Tölgyes Janár 12. 883.

Péter megbíró, bol
 János György
 Péter szeg.

TARTALOM

ELŐSZÓ	
Miért írtam iskolatörténetet?	3
Egy gazdag múltú bihari település MEZŐTELEGD ISKOLATÖRTÉNETE	5
Jegyzet	57
Fényképek az iskola életéből	59

Készült
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
Szenzi Kertész Ábrahám nyomdájában

Felelős vezető: Fórizs Attila igazgató

A Partiumi Füzetek kiskönyv-sorozatában eddig megjelent munkák:

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: **Bihar**
2. Kordics Imre: **Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben**
3. Péter I. Zoltán: **Félicsfürdő**
4. Dánielisz Endre: **Nagyszalonta – városismertető**
5. Benedek Zoltán: **Nagykároly – református templom**
6. Bessenyei István: **Sarmaság**
7. **Hol sírjaink domborulnak – partiumi temetők** (gyűjteményes kötet)
8. Major Miklós: **Szilágyság – tájak, műemlékek, emlékhelyek**
9. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: **Püspökfürdő**
10. Dánielisz Endre: **„Csonkatorony nyúlik a felhőbe...”**
11. Bunyitay Vince – Fodor József: **Székesegyházi-Bazilika – Nagyvárad**
12. Pop Alexandru: **Varadinum – a vizek határolta város és vár**
13. **A szabadságharc zászlaja alatt** (gyűjteményes kötet)
14. Jancsó Árpád: **Rajtuk taposunk – A Bánság útjai a 19. században**

